МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: КОРЕКЦІЯ ПРОЯВІВ АГРЕСІЇ У ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0534
спеціальності 053– Психологія
Новикова Олена Володимирівна
Керівник: Остапенко Л.В. к.пед.н.,
менеджер "Space Запоріжжя
Рецензент: Пучина О.В., к. психол.н., керівник
студії практичної психології "Персона

Запоріжжя – 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2024 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Новиковій Олені Володимирівні

Тема роботи «Корекція проявів агресії у підлітків в умовах воєнного стану»

керівник роботи Остапенко Л.В. к. пед. н.

затверджені наказом ЗНУ від «24» 09 2024 року № 1446-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити основні аспекти соціально-психологічної корекції агресивної поведінки підлітків в умовах війни, розробити та апробувати корекційну програму зменшення рівня агресивності підлітків з використанням сенсорної кімнати.

5. Перелік графічного матеріалу: 9 рисунків

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Остапенко Л.В.		
Розділ 1	Остапенко Л.В.		
Розділ 2	Остапенко Л.В.		
Розділ 3	Остапенко Л.В.		
Висновки	Остапенко Л.В.		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень –лютий 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2024 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень 2024 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	червень -серпень 2024 р.	Виконано
6	Написання висновків	вересень 2024 р.	Виконано
7	Передзахист	жовтень 2024 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	листопад 2024 р.	Виконано

Студент _____ О.В. Новикова

Керівник роботи _____ Л.В.Остапенко

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ О. М. Гредінарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 78 сторінок, 9 рисунків, 54 джерела, 3 додатки.

Об'єкт дослідження – соціально-психологічна корекція агресивної поведінки підлітків в умовах війни.

Предмет дослідження – форми та методи корекції агресивної поведінки підлітків в умовах війни.

Мета роботи: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити основні аспекти соціально-психологічної корекції агресивної поведінки підлітків в умовах війни, розробити та апробувати корекційну програму зменшення рівня агресивності підлітків з використанням сенсорної кімнати.

Гіпотеза: Передбачаємо, що рівень агресивності підлітків зменшиться після корекційної роботи з ними у сенсорній кімнаті.

Методи дослідження: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень спостереження, тестування, проективні методики.

Наукова новизна та галузь використання: результати дослідження можуть використовуватись студентами ВНЗ для підготовки до семінарських занять, а також психологами, соціальними педагогами, викладачами для проведення тренінгів, лекцій, практичних занять тощо. Також матеріали дослідження можуть знайти застосування у закладах вищої освіти при підготовці здобувачів вищої освіти із спеціальності 053 «Психологія» при викладанні навчальних дисциплін «Загальна психологія» та «Вікова психологія».

АГРЕСИВНІСТЬ, ПІДЛІТОК, ПСИХОКОРЕКЦІЯ, СЕНСОРНА КІМНАТА.

SUMMARY

Novykova O.V. The topic of the work "Correction of manifestations of aggression in teenagers in the conditions of martial law.

Master's thesis: 78 pages, 9 figures, 54 sources, 3 appendices.

The object of the research is socio-psychological correction of aggressive behavior of teenagers in the conditions of war.

The subject of the research is the forms and methods of correction of aggressive behavior of teenagers in the conditions of war.

The purpose of the work: to theoretically substantiate and experimentally investigate the main aspects of socio-psychological correction of aggressive behavior of adolescents in war conditions, to develop and test a correctional program for reducing the level of aggressiveness of adolescents using a sensory room.

Hypothesis: We assume that the level of aggressiveness of teenagers will decrease after corrective work with them in the sensory room.

Research methods: theoretical and methodological analysis, classification and systematization of scientific sources, comparison and generalization of research data, observation, testing, projective methods.

Scientific novelty and field of use: the research results can be used by university students to prepare for seminar classes, as well as by psychologists, social pedagogues, teachers for conducting trainings, lectures, practical classes, etc. Research materials can also be used in institutions of higher education in the preparation of students of higher education in the specialty 053 "Psychology" in the teaching of the educational disciplines "General Psychology" and "Age Psychology".

AGGRESSION, ADOLESCENT, PSYCHOCORRECTION, SENSORY ROOM.

ЗМІСТ

ВСТУП……...……...7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ……..11
1.1. Вплив війни на підлітків…….…….....11
1.2. Характеристика та особливості агресивної поведінки підлітків…….....17
1.3. Аналіз експериментальних досліджень агресії та методів її корекції у підлітковому віці…….....24
1.3.1. Аналіз експериментальних досліджень підліткової агресії ……..24
1.3.2. Методи корекції агресивної поведінки підлітків……..…….....31
РОЗДІЛ 2. ФОРМИ І МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ……..39
2.1. Змістовна характеристика форм і методів профілактики агресивної поведінки підлітків……..…….…….……39
2.2. Організація дослідженння...…….…….....47
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ ПО ЗМЕНШЕННЮ РІВНЯ АГРЕСИВНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ СЕНСОРНОЇ КІМНАТИ…….52
3.1. Методи діагностики проявів агресивної поведінки підлітків…….....52
3.2. Методика зниження рівня агресії у підлітків з використанням сенсорної кімнати……....61
3.2.1. Опис використаних форм роботи та обладнання…….61
3.2.2. Опис та аналіз методики роботи та використаних вправ…….....64
ВИСНОВКИ…….....70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….……....73
ДОДАТКИ……..79

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство характеризується нестійкою соціальною ситуацією, яка зумовлює зростання різноманітних відхилень в особистісному розвитку та поведінці підростаючого покоління. Особливу тривогу, серед них, викликає агресивна поведінка підлітків, яка стала поширеним явищем у сучасних навчальних закладах. Зростання чисельності молоді, схильної до різних форм агресивної поведінки, зумовлюють необхідність підготовки психологів та соціальних педагогів до професійної діяльності з попередження агресивної поведінки підлітків.

Однією з найактуальніших соціальних проблем в умовах військового стану в Україні стало поширення агресії та насильства у суспільстві. Ця проблема є актуальною і для психологічної науки. Війна є травматичною подією для будь-кого: це проживання втрат, загроза смерті, постійний страх, травми свідка. Проте в кожного віку є свої окремі виклики. Для підлітків війна є особливим викликом. Підлітковий вік є надзвичайно складним періодом у житті людини, оскільки відбуваються зміни в організмі, психіці і свідомості, що призводить до переходу на новий рівень сприйняття. Підлітки переосмислюють своє місце у світі й формують себе в ньому. Сучасному поколінню підлітків особливо складно, оскільки ми перебуваємо в реальності війни. Війна – це не нормальні обставини й надзвичайне навантаження на психіку навіть здорової, зрілої людини.

Варто також взяти до уваги те, що українські підлітки увійшли у війну одразу після карантинних обмежень. Попередні два роки були для них не простими і ізольованими – у спілкуванні, навчанні, спорті – що також вплинуло на їхнє психологічне здоров’я. Щойно обмеження послабили, війна знову їх повернула з ще більшою силою та ще більшими викликами. Як наслідок цього, в суспільстві все найчастіше використовуються агресивні

моделі поведінки. Під агресією ми розуміємо, у даному випадку, усвідомлений намір заподіяти шкоду іншій людині (фізичну чи словесну).

Актуальність дослідження полягає в тому, що проблема зростання підліткової агресивності і злочину, спроба пояснення агресивних дій молодих людей, утрудняється тим, що не тільки в повсякденній свідомості, але й у професійних колах і в багатьох теоретичних концепціях в умовах війни явище агресії одержує дуже суперечливе тлумачення.

Зростання напруженості у сучасному суспільстві через війну обумовлює збільшення різноманітних конфліктів та гострого протікання вікових криз. З кожним роком зростає число неповнолітніх з девіантною поведінкою, що виявляється в асоціальних діях (алкоголізм, наркоманія, порушення громадського порядку, хуліганство, вандалізм та ін.). В крайніх формах почали виявлятися жорстокість і агресивність. Підлітковий вік — складний час і для дітей, і для батьків. І не відомо кому з них важче. Батьки не знають як поводитися з дітьми, що подорослішали: забороняти чи дозволяти, а вчорашні діти намагаються самоствердуватися будь-якими способами. Цей період не даремно вважається найбільш конфліктним, відбувається переоцінка цінностей, усвідомлення себе як особистості, формуються власні погляди на життя.

У перехідний період підлітки борються за свою свободу з відчаєм юнацького максималізму: скандалами, сигаретами, алкоголем, втечею з дому, агресивною поведінкою. І хлопчики, і дівчатка в своїх асоціальних діях самоствердуються, при цьому їхній емоційний стан, тип, рівень агресії повністю відрізняються.

Розробкою даної проблеми займалося багато науковців, представники різних галузей науки: Р.У. Благута, Б.М. Ткач, С.В. Харченко, Л.В. Чаговец, З. Фрейд, А. Басс, А. Бандура, С. Берковітц, К. Лоренц та ін.

Але, незважаючи на це, сьогодні існує потреба у дослідженні, яке б узагальнило та систематизувало існуючі відомості з даної проблеми.

Враховуючи все вищесказане нами і була обрана тема магістерської роботи: «Корекція проявів агресії у підлітків в умовах війни».

Об’єкт дослідження – агресивна поведінка підлітків в умовах війни.

Предмет – форми та методи корекції агресивної поведінки підлітків в умовах війни.

Мета роботи: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити основні аспекти соціально-психологічної корекції агресивної поведінки підлітків в умовах війни, розробити та апробувати корекційну програму зменшення рівня агресивності підлітків з використанням сенсорної кімнати.

Гіпотеза: Передбачаємо, що рівень агресивності підлітків зменшиться після корекційної роботи з ними у сенсорній кімнаті.

Відповідно до мети були визначені наступні завдання:

1. Проаналізувати теоретичні засади агресивної поведінки підлітків в умовах війни

2. Охарактеризувати форми і методи соціально-педагогічної корекції агресивної поведінки підлітків

3. Емпірично дослідити корекційну роботу з підлітками по зменшенню рівня тривожності.

Для розв’язання поставлених завдань нами були використані такі методи дослідження: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень спостереження, тестування, проективні методики.

Наукова новизна та практична значущість результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть використовуватись студентами ВНЗ для підготовки до семінарських занять, а також психологами, соціальними педагогами, викладачами для проведення тренінгів, лекцій, практичних занять тощо. Крім того, матеріали дослідження можуть знайти застосування у закладах вищої освіти при підготовці здобувачів вищої освіти із

спеціальності 053 «Психологія» при викладанні навчальних дисциплін «Загальна психологія» та «Вікова психологія».

Структура кваліфікаційної роботи. Складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 54 найменувань та 3 додатків на 15 сторінках. Загальний обсяг основного тексту 94 сторінки. Робота містить 9 рисунків.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

1.1. Вплив війни на підлітків

Агресія під час війни – це доволі поширене явище, проте підліткам її складніше контролювати, ніж дорослим, тому що їхній мозок не до кінця сформований.

Упродовж підліткового віку значних змін зазнає префронтальна кора, яка розташована в передній частині головного мозку. Вона задіяна під час виконання завдань, як от: планування, ухвалення рішень. За допомогою неї людина утримується від необачних слів і вчинків. І саме через те, що вона в підлітковому віці ще є недорозвиненою, підлітки можуть реагувати досить гостро на стресові ситуації. Тож, якщо дорослі послуговуються логікою – оцінюють ситуацію, а потім реагують – то підлітки відразу видають емоцію, а лише потім оцінюють ситуацію.

Дитяча та сімейна психологиня Світлана Ройз зібрала найважливіше, що потрібно знати про психологічний стан підлітків у воєнний час [35].

Під час війни агресія може бути способом привернути увагу до того, що в них є більш глибокі проблеми, або ж агресія може бути захисним механізмом відповіді на страх. У кожного/кожної формується реакція на загрозу – біжи або бий – і підліток може «вдарити» криком, лайкою або бажанням щось розбити чи зламати.

Наразі багато дітей опинилися на відстані з найріднішими людьми: деякі виїхали за кордон без батька, у когось один із батьків пішов на фронт. Це може стати причиною тривоги або замкнутості дитини, особливо якщо

вони є емоційно близькими з кимось з батьків, не встигли нормально попрощатися або ж не звикли до довгих розлук.

Для багатьох підлітків відкрилося, що смерть не абстрактне явище, яке трапиться за 30-50 років, а що вона може прийти в будь-якому віці й дуже швидко. Ті, хто виїхали за кордон і не відчувають небезпеки через російську армію, можуть однаково відчувати, що смерть дуже реалістична й близька.

У підлітків це розуміння, а з ним і страх смерті, може проявлятися тим, що вони можуть боятися виходити на вулицю, дуже сильно хвилюватися через повітряні тривоги й не відходити ні на крок від дорослих, хоча раніше вони були дуже самостійні.

Дитина, що зазнала травматизації чи живе в стані хронічного стресу, може стати більш **мовчазною чи дуже балакучою** (травматичний досвід впливає на частини мозку, що відповідають за мовлення). Коли підлітки розмовляють, потрібно слухати, намагатися не оцінювати й не давати порад, поки вони самі не просять. Коли мовчать – можливо, варто запропонувати невербальні засоби для вираження (наприклад, арт-терапія дає багато інструментів для цього).

У розвитку мовлення підлітків є три напрямки – мовлення монологове, діалогове, письмове. Їх важливо стимулювати писати есе, щоденники, їхні роздуми важливо слухати, важливо вчити їх дискутувати.

Вияви **агресії** можуть бути контрфобічною поведінкою. Гнів виявити легше, ніж страх, отже, за агресивною поведінкою важливо побачити те, що вона «прикриває».

Одинокість (самотність) – це загальна ознака підліткового віку, але зараз, окрім суб’єктивного переживання самотності, вони об’єктивно часто залишаються без звичних, близьких, довірених контактів. Часто спілкування відбувається лише онлайн. Критично важливо допомогти відновити “живі” контакти. Нервова система для стабілізації стану потребує інших людей. Коли людина гіперзбуджена, – тривожна, налякана – інтонації, міміка, співзвучність з іншими дають можливість врегулюватися.

Взаємодія, соціальні контакти, соціальна поведінка допомагають у регулюванні стресу. Люди загалом орієнтовані на зчитування інтонації та мімічних сигналів від тих, з ким спілкуються, саме ці сигнали впливають на наше відчуття безпеки поряд з іншими. Коли дитина перебуває в іноземному, іншомовному середовищі та культурі, міміка й інтонації місцевих жителів для неї незнайомі, тож можуть зчитуватися як «небезпечні». Це може додавати напруження, підсилює стрес і провокує ще більшу пильність. Що більше дитина спілкується, залучена до спільноти, що більше дізнається про традиції, реакції, правила, то зрозуміліші для неї «сигнали» оточення, то стабільніший її стан.

Коли дитина, що пережила надзвичайні події, **переїхала** до іншого, безпечнішого середовища чи перейшла до іншої школи чи класу, вона може відчувати себе самотньою: їй часто здається, що ніхто саме такий досвід не проживав і не зможе її зрозуміти. Вона може уникати контакту з іншими – чи звинувачувати інших, мститися за те, що їй довелося пережити. Важливо допомогти відчути своє місце в новій групі, можливо, звернутися по допомогу психолога.

Підлітки можуть багато разів співати ту саму пісню, повторювати ту саму строфу (для дорослих це часто випробування) – це **«ритмічна дія»**, яка допомагає заспокоїтися. Щоб угамувати тривогу, повернути відчуття контролю, підлітки можуть **крутити в руках різні предмети, розгойдуватися на стільцях** та кріслах (це мозочкова стимуляція – допомагає їм сконцентруватись і зняти напругу).

Закономірна в цьому віці тривога підсилюється **тривожністю та невизначеністю**, що пов’язані з війною. Важливо розмовляти про тривоги, не виявляючи знецінення, звертатися до спеціалістів. Потрібно відновити чи створити рутини, звичні колись дії: усе, що дає відчуття «нормальності», допомагає заспокоїтися. Важливо вчити дітей вправ, які допомагають вгамувати тривогу. Найменші **справи та дії, які дитина може робити самостійно**, повертають відчуття сили.

Імпульсивність, дратівливість, складності з контролем та регулюванням – це вияви поведінки підлітка, які потрібно пояснювати йому самому: як зараз працює його мозок, як саме реагує нервова система, які вияви можуть бути на рівні тіла (наприклад, тремтіння, спітніння, серцебиття). Важливо навчати підлітків розрізняти рівні: думки – тілесні відчуття – емоції. Це допомагає в регулюванні. Дорослі можуть запропонувати підліткам конкретні практики, які допомагають їм самим.

Часто підлітки **не можуть собі дозволити просити про допомогу**, бояться показати свою вразливість, тож дорослим важливо виявляти свою вразливість, розповідати про свої помилки, досвід і почуття, відновити ритуали, які пов'язані з близькістю.

Підлітки переживають постійну амбівалентність у відчуттях «будьте зі мною – відпустіть мене», «я все можу сам – допоможіть мені», «дайте мені побути на самоті – не відходьте занадто далеко». Самим їм це складно усвідомити, а батькам важко витримати таку поведінку. Важливо пам'ятати, що це складна ознака перехідного етапу, і **шукати баланс в близькості та дистанції**.

Тривога за тих, хто поруч, у цьому віці одночасно може бути пов'язана зі **знецінюванням ролі того, хто поруч**. І що більше дитина хвилюється за близьких, що більше відчуває залежність від них, то більше у своїй поведінці може виявляти знецінювання.

Підлітки, які пережили травматичний досвід чи живуть в стані хронічного стресу, часто відчувають **безпомічність**, неможливість вплинути на обставини. А саме безпомічність травматична. Дорослим важливо допомогти їм **відчути контроль**, свою дієвість, можливість на щось впливати. Усе, що дає підліткам застосувати конкретні навички, діяти, – внесок у стабілізацію стану психіки. Важливо пропонувати дії та заняття, де б вони могли одразу побачити результат.

Навчання та мотивація: у будь-який час можна спостерігати зменшення мотивації та навчальної успішності у підлітків. У «здоровому стані» гіпокамп та префронтальна кора в підлітковому віці зменшують активність. Діти по-різному виявляють адаптацію до стресу: хтось поки що не може відновити звичний темп і обсяг в навчанні (навіть для підліткового віку), а хтось несподівано стає більш зосередженим, успішним та наполегливим.

Дитина частіше може говорити **«мені нудно»,** – зокрема, тому, що поруч немає того, на чому раніше вдавалося фокусуватися. А ще причиною є те, що від стресу може страждати фантазійна сфера, уява (складно уявити й обрати дію). У підлітка може бути **«вивчена поведінка»** – шукати зовнішні стимули (телефон, комп'ютерну гру). Вміння витримати нудьгу пов'язане із загальною можливістю «витримати» емоційне напруження, зокрема невизначеність. Просто заборонити ігри чи телефон не буде правильним рішенням – потрібно впевнитися, що дитині є чим їх замінити. Щоб залучити «пасивну мережу роботи мозку», – саме вона активна, коли ми не сфокусовані на конкретній діяльності, – можна навчатися практик mindfulness, пропонувати письменницькі практики, творчість.

Селфхарм (самоушкодження) у підлітків буває не тільки в вигляді шрамування, порізів на тілі. Це один з маркерів, коли важливо звертатися до спеціаліста. Тілесний біль іноді витримати легше, ніж емоційний, тож самоушкодження – це **можливість перевести емоційний біль у тілесну площину**, заглушити думки та відчуття. Іноді це вияв автоагресії, пов'язаний із почуттям провини, а іноді селфхарм використовують, щоб відчути своє тіло, відчути більше контрольованості. При тілесному болю виробляються ендорфіни, які «знеболюють» і емоції також. Якщо в дитини є такі вияви, тут точно важлива підтримка спеціаліста. Потрібно допомогти знайти шлях до вивільнення напруги, зрозуміти, що саме дитина знеболює, коли саме, після яких подій, контактів вона обирає самоушкодження.

Багато підлітків переживають **відчуття втрати** – і не лише щодо близьких. Вони по-справжньому горюють за друзями, домом, можливостями. І підліткам, і малюкам, і дорослим потрібні втіха, піклування, щоб не позбавитися можливості відчувати, не завмирати.

Коли поруч з дитиною дорослі, що самі розгублені, емоційно нестійкі, коли їх просто немає поруч, можна спостерігати явище, яке називається **«парентифікація**» - підліток намагається «стати» батьком чи матір'ю – «дорослим» для своїх батьків, може брати на себе відповідальність, не властиву дітям. Це дуже ресурсозатратне для підлітка заняття. Ролі в сім'ї мають бути чітко окреслені.

Якщо **близькі зараз на фронті** чи контакт з ними перерваний, підлітки можуть свій страх, тривогу, відчуття самотності переспрямовувати агресією на того дорослого, який поруч.

Коли підліток **уникає** спілкування, конкретної дії, конкретної дороги, за цим важливо спостерігати, виявляти, з чим пов'язана тривога, і, можливо, звернутися до психолога.

Підліткам властивий **страх ненормальності** (винятковості почуттів і їх проживання), тож важливо повторювати: «Ти нормальний/а, усі твої емоції нормальні в ненормальній ситуації, у якій ми зараз живемо».

Часто підлітки переповнені **відчуттям провини**. Дорослим важливо бути обережними зі звинуваченнями, а також у навантаженні підлітків своїми очікуваннями. Зараз до почуття провини загалом у багатьох додається й провина того, хто вижив.

У **підліткової кризи** є дві форми виявлення – криза залежності й криза незалежності. Криза залежності виявляється в тому, що дитина повертається до більш «дитячої» поведінки, стає більш зручною, залежною від дорослих. Це має більше насторожувати, ніж вияви незручної "кризи незалежності" із її можливим негативізмом, знеціненням, впертістю, бунтом.

Підлітки рідко можуть відкрито **просити про ніжність, про тілесний контакт** із дорослими, тож важливо корегувати дистанцію в контакті, питати, як саме можна обійняти, як підтримати, бути поруч. Також потрібно бути готовим, що підлітки можуть знецінити контакт, знову відійдуть на «безпечну для майже дорослих» відстань.

1.2. Характеристика та особливості агресивної поведінки підлітків

На основі аналізу наукової літератури ми визначаємо агресивну поведінку як мотивовану деструктивну поведінку підлітків, яка суперечить суспільним нормам, завдає шкоди об’єктам нападу та самим нападникам, спричиняє фізичний, моральний збиток іншим або викликає у них психологічний дискомфорт.

Психологи А. Басс і А. Дарка визначили види агресивних реакцій у підлітків:

- фізична агресія (напад) – використання фізичної сили проти іншої особи;
- непряма агресія – використання непрямим чином чуток, пліток та вияв афектів у криках, тупотінні ногами тощо;
- дратівливість – схильність до збудження, готовність виявити грубість, запальність;
- негативізм – опозиційна форма поведінки, спрямована проти авторитетів та керівництва, яка може виявлятися від пасивного опору до активних дій проти вимог, правил, законів;
- образа – вияв ненависті до оточуючих та заздрості, що обумовлено почуттям гніву, незадоволеності однією людиною або всім світом за дійсні або уявні страждання;
- недовірливість – схильність до недовіри та обережного ставлення до людей, впевненість у недобрих намірах оточуючих;

- вербальна агресія – вираження негативних почуттів, як через форму (крик, сварка, вереск), так і через зміст мовних звертань до інших (погрози, прокляття);
- почуття провини – ставлення та дії щодо себе або оточуючих, які переконані в тому, що досліджуваний є поганою людиною або діє неправильно [26, 14].

Причини формування агресивної поведінки підлітків можуть бути об'єктивними та суб'єктивними. Об'єктивними чинниками, що сприяють формуванню в поведінці підлітків мотивації до агресії, насильства й жорстокості, виступають економічні та соціальні умови життя суспільства: економічна нестабільність, криза, безробіття, різкий поділ на багатих та бідних, що супроводжується демонстрацією у ЗМІ яскравого стилю життя. Поряд із цим – зниження моральних вимог особи до себе та суспільства, до конкретного індивіда, втрата культурних і духовних цінностей, зниження особистої відповідальності значною мірою сприяє формуванню агресивної та жорстокої поведінки неповнолітнього.

Суб'єктивними чинниками, що сприяють вибору підлітками агресивних форм поведінки, можуть бути психічні аномалії. Хронічні психічні захворювання також можуть викликати прояви жорстокості й агресії, наприклад, у хворих на епілепсію спостерігається різка зміна настрою, вороже й агресивне ставлення до оточуючих [23].

Серед різноманітних, взаємопов'язаних факторів, які обумовлюють виявлення агресії, можна виділити такі, як:

- індивідуальний чинник, діючий на рівні психобіологічних передумов асоціальної поведінки, який гальмує соціальну адаптацію індивіда;
- психолого-педагогічний чинник, що виявляється в дефектах шкільного і сімейного виховання;

- соціально-психологічний чинник, що розкриває несприятливі особливості взаємодії неповнолітнього зі своїм найближчим оточенням в сім'ї, на вулиці, в навчально-виховному колективі;
- особистісний чинник, який, перш за все, виявляється в активно-виборчому ставленні індивіда, що шукає своє середовище для спілкування;
- соціальний чинник, що визначається соціальними і соціально-економічними умовами існування суспільства. Витоки агресивної поведінки становлять педагогічна і соціальна занедбаність, різні відхилення в стані фізичного і психічного здоров'я [39].

Наслідки агресивної поведінки підлітків можуть бути найрізноманітнішими: конфлікти з однолітками, батьками та вчителями; зниження рівня ефективності освітнього процесу; дезадаптованість підлітків; асоціальні прояви поведінки підлітків у дорослому віці; формування різних видів та форм агресивної поведінки тощо.

Надзвичайна складність феномену агресії та різноманітність форм його вияву призводять до того, що нині в науці відсутня його однозначна трактовка, існують різні визначення агресії й агресивності (А. Бандура, А. Басс, Д. Доллард, К. Лоренц, Н. Міллер, А. Маслоу, Ч. Райкрофт, М. Раттер, А.А. Реан, М. Сірс, З. Фрейд, С.Г. Шебанова та ін.). Частіше за все агресія визначається як індивідуальна або колективна дія, чи поведінка, спрямована на заподіяння фізичної або психологічної шкоди, збитків, або на знищення іншої людини, чи групи людей. Схильність суб'єкта до агресивної поведінки розглядається як відносно стійка риса особистості – агресивність.

Агресивність є інтегральною властивістю особистості, що виступає, як стійка основа її поведінки і мотивації.

У низці досліджень розкривається значення стосунків з іншими людьми, які відіграють важливу роль у формуванні особистості підлітка. Спілкування з іншими людьми постає головним чинником розвитку особистості в підлітковому віці – зважаючи, крім іншого, на пріоритет інтимно-особистісного спілкування, як провідної діяльності (Т.С. Гурлева, В.Р. Кисловська) [22].

Агресивні дії підлітків на думку О.В. Ольшанської виступають:

1) як засіб досягнення значущої мети;

2) як спосіб психологічної розрядки, заміщення блокованої потреби і переключення діяльності;

3) як спосіб задоволення потреби в самореалізації і самоствердженні [13].

Вчені вважають, що відхилення в розвитку особистості підлітка є результатом багатоступеневого процесу порушення взаємодії дитини з навколишнім світом. Незадоволеність підлітка стосунками з оточуючими, ставленням оточуючих до нього, порушення стосунків підлітка із соціальним середовищем частіше за все є передумовою виникнення агресивної поведінки. Агресія виступає засобом психологічного захисту від уже існуючих негативних стосунків підлітків з дорослими і однолітками, є неконструктивним способом самоствердження.

Факт агресивної поведінки – це завжди цілісний акт, який вимагає виявлення цілісності на рівні всієї людини. Відтак, природа агресивних форм поведінки полягає не в окремих психологічних утвореннях, якостях або властивостях, а в рамках єдиної структурно організованої системи людини.

Термін «агресія» часто асоціюється з негативними емоціями – такими, як злість; з мотивами – такими, як прагнення образити або нашкодити; та навіть з негативними установками, – такими, як расові або етнічні забобони. Незважаючи на те, що всі ці чинники, безсумнівно, грають важливу роль в поведінці, результатом якого стає заподіяння шкоди, їх наявність не є необхідною умовою для подібних дій. Проте, злість зовсім не є необхідною умовою нападу на інших; агресія розгортається як у стані цілковитої холоднокровності, так і надзвичайно емоційного збудження [6, 35].

Агресивні реакції засвоюються і підтримуються шляхом особистої участі в умовах вияву агресії, а також у результаті пасивного спостереження проявів агресії. Згідно погляду на агресію, як на інстинкт або спонукання, індивідуумів постійно змушують чинити насильство або внутрішні сили, або безперервно діючі зовнішні стимули (наприклад, фрустрація). Теорії ж

соціального навчання стверджують, що агресія з'являється тільки у відповідних соціальних умовах, тобто, на відміну від інших теоретичних напрямів, теорії цього напрямку найбільш оптимістично ставляться до можливості запобігання агресії або узяття її під контроль.

Оскільки більшість досліджень на предмет виникнення в поведінці агресивних реакцій фокусуються на тому, яким чином маленькі діти засвоюють моделі агресивної поведінки. Але мова йде не про еволюцію агресивної поведінки протягом життя, а скоріше про виникнення і закріплення агресивних реакцій. Які фактори, пов'язані зі способом життя, сім'єю і ранніми дитячими переживаннями, можуть обумовити подальшу агресивність людини?

Існує чимало досліджень, які переконливо показують **залежність між негативними взаємовідношеннями у системі «батьки-дитина»**, емоційної депривації в сім'ї та дитячої агресії [17, 45].

Встановлено, наприклад, що якщо у дитини склалися негативні стосунки з одним чи обома батьками, якщо тенденції розвитку позитивності самооцінки і Я-концепції не знаходять підтримки в оцінках батьків, або якщо дитина не відчуває батьківської підтримки і опіки, то ймовірність делінквентної, протиправної поведінки істотно зростає, погіршуються відносини з однолітками, проявляється агресивність по відношенню до власних батьків.

Аспект сімейних взаємовідносин, що викликає найбільший інтерес психологів, – це характер сімейного керівництва, тобто дії батьків, мають на меті «направити дітей на шлях істинний» або змінити їх поведінку. Деякі батьки втручаються рідко: при вихованні вони свідомо дотримуються політики невтручання – дозволяють підлітку вести себе як вона хоче або просто не звертають на нього увагу, не помічають, чи є прийнятною, або неприйнятною його поведінка. Інші ж батьки втручаються часто, або заохочують (за поведінку, відповідну соціальним нормам), або карають (за неприйнятну агресивну поведінку). Іноді батьки ненавмисно заохочують за

агресивну поведінку, або карають за прийняту в суспільстві поведінку. Навмисне чи не навмисне, але заохочення значно зумовлює становлення агресивної поведінки.

Вивчення залежності між практикою сімейного керівництва і агресивною поведінкою у дітей зосередилося на характері і суворості покарань, а також на контролі батьків поведінки дітей. В цілому виявлено, що жорстокі покарання пов'язані з відносно високим рівнем агресивності у дітей, а недостатній контроль і нагляд за дітьми пов’язане з високим рівнем асоціальності, часто супроводжується агресивною поведінкою.

Поряд з прямими заохоченнями і покараннями батьки викладають своїм дітям урок на тему агресивності безпосередньої реакції на дитячі взаємини.

Ситуативні, «нормальні» реакції агресії можуть перерости в «порушення», якщо дитинство супроводжується агресивною поведінкою батьків, і тоді вона «заражається» їх агресивністю; якщо дитина живе в атмосфері неприйняття її, нелюбові до неї, то у неї формується відчуття небезпеки і ворожості навколишнього світу; якщо часто і тривало не задовольняються якісь потреби дитини. Як видно з вищевикладеного, стійкі агресивні тенденції, в поведінці підлітків, мають витоки в сфері взаємин з дорослими, які мають вплив на підлітка, а такими є батьки і вчителі. Стиль поведінки дорослих тут є вирішальним. Два фактори, а саме: поблажливість, тобто ступінь готовності дорослого прощати вчинки, і суворість покарання агресивної поведінки дитини, визначають поведінку підлітка.

Найбільш адекватна поведінка дорослих тут – це засудження агресії дитини, але без суворих покарань у разі поганого вчинку [5, 22].

Наступним значущим чинником становлення агресивних форм поведінки **є взаємини з однолітками.**

Діти засвоюють різні моделі поведінки (як прийнятні, так і неприйнятні в соціумі) в ході взаємодії з іншими дітьми. І різні форми агресивної поведінки також виникають при спілкуванні з однолітками.

Гра з однолітками дає дітям можливість навчитися агресивних реакцій (наприклад, пущені в хід кулаки або образа). Гучні ігри, в яких діти штовхаються, наздоганяють одне одного і намагаються заподіяти один одному якусь шкоду – фактично можуть виявитися порівняно «безпечним» способом навчання агресивної поведінки. Діти кажуть, що їм подобаються їх партнери по шумним іграм, і вони рідко отримують травми під час таких ігор.

Можна припустити, що діти, які частіше «практикувалися» в агресивній поведінці з однолітками (наприклад, в дитячому садку), успішніше засвоїли подібні реакції і швидше здатні застосувати їх в інших умовах (наприклад, в школі).

Згідно з теорією соціального навчання, спілкування і гра з однолітками, дає дітям можливість навчитися агресивних реакцій. На користь цього підходу говорять і дані, отримані при вивченні дітей, що відвідували дошкільні заклади. Не заперечуючи проти подібного тлумачення отриманих фактів, зауважимо, що можлива й інша інтерпретація. Можна припустити, що більш висока агресивність в старшому віці дітей, які регулярно протягом п'яти років відвідували дитячий садок, пов'язана з їх емоційною депривацією, з відривом від матері в ранньому віці, найбільш важливому з точки зору відношень в системі «мати-дитина» і формування базового почуття безпеки. В цілому таке пояснення узгоджується з концепцією, що позначається як теорія прив’язаності.

Значущим фактором засвоєння дитиною моделей агресивної поведінки є засоби масової інформації і, перш за все, кіно і телебачення. Наведені Р. Бероном і Д. Річардсоном дані експериментального вивчення впливу демонстрації сцен насильства, на схильність до агресивної поведінки, представляються досить переконливими [32, 18].

Ще одна з причин агресивної поведінки дітей – **вплив рівня агресивності вчителя на емоційний стан класу**. Учитель, як би, індукує агресивний фон поведінки учнів своєї дратівливістю і підозрілістю по

відношенню до дітей. Учитель подає приклад агресивної поведінки дітям, звикати до того, що агресія є нормальним шляхом подолання фрустрації.

Але причини агресії не можуть бути тільки зовні, у взаєминах з іншими людьми. Характерологічні особливості самої дитини, маючи часом біологічну детермінацію, також обумовлюють її агресивність.

Формування просоціальної, неагресивної поведінки особистості пов'язано не тільки з механізмами відсутності підкріплення або активного покарання, але і обов'язково (і може бути, навіть у першу чергу) з активним соціальним навчанням неагресивним формам поведінки, конструктивним способам вирішення протиріч і реалізації різних мотивацій особистості. Адже як встановлено, найбільш виражені відмінності між агресивними і неагресивними дітьми виявляються не в особистій перевазі агресивних альтернатив, а в незнанні конструктивних рішень. Таким чином, процес соціалізації неагресивного поведінки включає придбання системи знань і соціальних навичок, а також виховання системи особистісних диспозицій, установок, на основі яких, формується здатність реагувати на фрустрацію щодо прийнятним чином [41].

1.3. Аналіз експериментальних досліджень агресії та методів її корекції у підлітковому віці

1.3.1. Аналіз експериментальних досліджень підліткової агресії

Проблема агресії підлітків, яка торкається суспільства в цілому, викликає глибоку турботу як педагогів, так і батьків. У зв’язку з цим, для сучасного етапу розвитку українського суспільства, пріоритетним є курс на формування підростаючого покоління з активною життєвою позицією, здатного до особистісного волевиявлення у неагресивний, толерантний спосіб. Саме тому, у психолого-педагогічній науці особливу актуальність

набули експериментальні дослідження, спрямовані на пошук засобів попередження та зменшення проявів агресії у дітей підліткового віку.

Роль агресивних тенденцій в підлітковому середовищі відображає одну з гострих соціальних проблем нашого суспільства, де за останні роки різко виросла молодіжна злочинність, особливо злочинність підлітків. Стають все частіше випадки групових бійок підлітків, які носять жорстокий характер.

Різноманітність і складність форм виявлення агресії приводить до того, що сьогодні у науці немає її однозначного трактування і визначення. Це дає змогу різним авторам, в залежності від мети і завдань дослідження, вкладати у поняття агресії різний зміст. Її визначають і як своєрідну захисну реакцію людини на ті чи інші подразники (зовнішні), і як напад чи боротьбу в межах одного виду. Однак більшість авторів вважають, що агресія — це форма поведінки, яка спрямована на заподіювання фізичної або психологічної шкоди живій істоті, а агресивність — тенденція особистості до деструктивних дій, яка набувається у процесі розвитку її в суспільстві .

Агресивна поведінка розрізняється за інтенсивністю і формою вияву: від демонстрації неприязні й недоброзичливості (вербальна агресія) до використання грубої фізичної сили (фізична агресія) [1].

Агресія проявляється в двох формах: ворожа агресія, яка має витоки від таких емоцій, як злість, і спрямована на завдання шкоди, та інструментальна агресія, яка розуміється, як засіб досягнення якоїсь позитивної мети.

Вивчення агресивності саме у підлітковому віці необхідне, адже підлітковий вік найбільше підпадає під ту категорію, коли рівень прояву агресії знаходиться чи не найвищому рівні.

Агресія – це енергія подолання, боротьби, відстоювання своїх прав та інтересів. Ця сила необхідна будь-якій людині для того, щоб досягнути своєї мети, протистояти перешкодам. Небажаною не є агресія сама по собі, небажаними є неприйнятні форми її прояву.

Виділяють чотири основних напрямки, що аналізують природу агресії:

1) вивчає біологічні основи агресивної поведінки;

2) агресія, як готовність до активних руйнівних дій та актів, що є молоусвідомленими і слугують своєрідним клапаном для виходу небезпечних бажань (З. Фрейд);

3) агресія, як наслідок соціального поучання (А. Бандура);

4) агресія, як реакція на фрустрацію (Дж. Доллард, С.Д. Озерецьковський).

Це свідчить про те, що для підлітків дуже важливим є вираження негативних відчуттів як через форму, так і через зміст словесних відповідей. Діти, вступаючи в конфлікти, скандалять, ображають одне одного, тобто висловлюють свою агресію через слова. Швидше за все це відбувається через те, що підлітки в силу свого віку часто бувають занадто збуджені і внаслідок цього – дратівливі.

Слід зазначити, що підлітковий вік є сензитивним для розвитку емпатії – здатності співпереживати, співчувати, і рефлексії – здатності розуміти й усвідомлювати власний стан, почуття, емоції. Тому демонстрована агресія не може не викликати почуття провини, яке є однією з найбільш виражених особливостей підлітків [17, 52].

Ще однією яскраво вираженою тенденцією у підлітків є непряма агресія, тобто вони часто виражають агресію на інших людей, у вигляді пліток та злісних жартів. В їх поведінці присутні не спрямовані пориви люті, що проявляються в вигляді криків, тупотінні ногами, битті кулаками по столі.

Також, досить вираженою тенденцією у підлітків є схильність до роздратування. Дратівливість – це готовність до прояву при щонайменшому збудженні, різкості, грубості.

Підлітковий вік характеризується підвищеною збудливістю, нестійкістю емоцій і поведінки, підлітки погано контролюють себе, вони досить емоційні й нестабільні [22].

Пошуки друзів, невпевненість в собі і в оточуючих, нестійкість характеру, призводять до розвитку підозрілості – недовірі і обережності по

відношенню до людей, засновані на переконанні, що оточуючі мають намір заподіяти шкоду.

В результаті у підлітків підвищується фізична агресія, тобто використання фізичної сили проти іншої особи.

Найменш виражений у підлітків негативізм і образа, отже можна зробити висновок, що діти позитивно ставляться до оточуючих [24].

Одним з найбільш розповсюджених та ефективних засобів психологічної корекції, а саме корекції агресивної поведінки, є соціально-психологічний тренінг. Агресивність підлітків проявляється і звертає на себе увагу лише під час їх контактів з оточуючими, тобто в процесі соціальної взаємодії. Тому соціально-психологічний тренінг, як форма групової психокорекційної роботи, є найбільш доречним. Взаємодія в групі ровесників дає найбільші можливості формувати у підлітків установку на позитивні емоційні контакти з людьми, розвивати у них адекватні оціночні судження, коректувати самооцінку та самосприйняття на основі зворотного зв'язку (тобто оцінки їх оточуючими), формувати вміння розуміти емоційний стан інших, здійснювати самоконтроль над своїм станом тощо.

Зростання агресивних тенденцій у підлітковому середовищі відображає одну з найгостріших соціальних проблем нашого суспільства. Підлітковий вік – небезпечний і разом з цим більш уразливий до негативного впливу. Тому потрібно у роботі з агресивним підлітком завжди пам`ятати:

- агресія може мати, як біологічні, так і соціальні витоки свого походження;

- агресивність може бути не тільки жорстокою, але й нормальною реакцією у ході боротьби за виживання;

- агресивні дії можуть бути ослаблені, або направлені в соціально припустимі рамки за допомогою позитивного підкріплення позитивної поведінки підлітка.

Отже, підлітковий вік є періодом гострої кризи дорослішання і часто супроводжується ризиковою поведінкою та девіаціями. Підліток стоїть перед

завданням формування власних поглядів на життя і потребує мудрої і ненав'язливої поради дорослого.

Проблема відхилення в поведінці – одна з центральних психолого-педагогічних проблем. Підлітковий вік – один з найбільш складних періодів розвитку людини. Не дивлячись на відносно коротку тривалість (з 14 до 18 років), він практично багато в чому визначає все подальше життя індивідуума. Саме на підлітковий вік припадає пік формування характеру та інших ціннісних орієнтацій. Такі обставин, як перехід від підпорядкованості дорослими до самостійності, зміна звичного шкільного навчання на інші види соціальної діяльності, гормональна перебудова організму роблять підлітка особливо вразливим і слабким до негативних впливів середовища. При цьому необхідно враховувати властиве підліткам прагнення вивільнятися з-під опіки і контролю рідних, вчителів і інших вихователів, змінювати підпорядкованість на домінантність. Нерідко це прагнення приводить до заперечення духовних цінностей і стандартів життя старшого покоління. Все більш очевидним стають і дефекти у виховній роботі з підлітками, особливо значущими в цьому відношенні є неправильні взаємовідносини в сім'ї, збільшений рівень розлучень. Відхилення поведінки від норми з певною інтенсивністю та проявами, має назву девіантної поведінки.

За визначенням науковців, девіантна поведінка – це система вчинків чи окремі вчинки, які протирічать прийнятим в суспільстві нормам і проявляються у вигляді незбалансованості психічних процесів, неадаптованості, порушенні процесу самоактуалізації чи у вигляді ухилення від етичного та естетичного контролю за власною поведінкою [27, 80].

Девіантна поведінка неповнолітніх має свою специфічну природу і розглядається, як результат соціопатогенезу, що відбувається під впливом різних цілеспрямованих, організованих і стихійних, неорганізованих дій по відношенню до особистості підлітка. Велику роль серед причин, що обумовлюють відхилення є соціально-психологічні, психолого-педагогічні і

психобіологічні чинники, знання яких необхідне для ефективної виховної профілактичної діяльності. Саме в профілактиці асоціальної поведінки неповнолітніх особливого значення набуває психологічне знання, на основі якого досліджується природа девіантною поведінки підлітків, і розробляються практичні заходи з попередження асоціальних проявів.

Девіантна поведінка є зараз найбільш актуальною юнацькою проблемою. Статистичні данні показують, що останнім часом стрімко зросли показники прояву агресивної поведінки саме серед підлітків жіночої статі [6, 34].

Під характерологічним типом девіантною поведінки розуміють поведінку, що обумовлена патологічними змінами характеру, сформованими в процесі виховання. До них належать так звані розлади особистості (психопатії) і виражені акцентуації характеру. Дисгармонійність рис характеру призводить до того, що відбувається зміна всієї структури психічної діяльності людини. При обиранні моделі реалізації своїх вчинків такий підліток часто керується не реалістичними та адекватно обумовленими мотивами, а суттєво зміненими «мотивами психопатичної само актуалізації». Основною проблемою є роз'єднання особистісного дисонансу між ідеальним Я та самооцінкою. В числі різноманітних, взаємопов'язаних чинників, що обумовлюють прояв поведінки, що відхиляється від норми, можна виділити такі:

а) індивідуальний чинник, що діє на рівні психобіологічних передумов асоціальної поведінки, які затрудняють соціальну адаптацію індивіда;

б) психолого-педагогічний чинник, що виявляється в дефектах шкільного та сімейного виховання;

в) соціально-психологічний чинник, що розкриває несприятливі особливості взаємодії неповнолітнього з своїм найближчим оточенням в сім'ї, на вулиці, в учбово-виховному колективі;

г) особистісний чинник, який, виявляється в ціннісних орієнтаціях і особистій здібності до регулювання своєї поведінки;

ґ) соціальний чинник, що визначається соціальними і соціально-економічними умовами існування суспільства.

За даними вчених, на першій стадії підліткового періоду (у 10-11 років), дитину характеризує вельми критичне ставлення до себе. Близько 34% хлопчиків і 26% дівчаток дають собі повністю негативні характеристики, відзначаючи переважання негативних рис і форм поведінки, зокрема грубості, жорстокості, агресивності. При цьому у дітей цього віку переважає фізична агресивність і найменше виражена агресивність непряма. Вербальна агресія і негативізм знаходяться на одному ступені розвитку [47].

Діти підліткового віку особливо залежні від мікросередовища і конкретної ситуації. Одним з визначальних елементів мікросередовища у відносинах з тими, що впливають на формування особистості є сім'я. При цьому вирішальним є не її склад – повна, неповна, а етична атмосфера, взаємовідносини, які складаються між дорослими членами сім'ї, між дорослими та дітьми. Встановлено, що рівень фізичної форми агресивної поведінки найбільш виражений у дітей з прошарку робітничого класу населення. Разом з тим у підлітків цієї групи наголошується мінімальний рівень негативізму. Вербальні форми агресивної поведінки типові для більшості підлітків з сім'ї службовців середньої ланки. В той же час ці підлітки відрізняються порівняно невисоким рівнем фізичної форми агресивної поведінки.

По рівню непрямої агресії на першому місці підлітки з сімей керівних службовців. Підвищеним негативізмом відрізняються підлітки з середовища керівних працівників і сімей інтелігенції (лікарі, вчителі, інженери). Найменше виражено агресивну поведінку у підлітків з середовища торгових працівників. Мабуть, в цьому випадку позначається не тільки матеріальний добробут, але і вироблене в цьому середовищі прагнення уникати конфліктів, згладжувати виникаючі суперечності, не загострювати ситуацію. Статеві відмінності не обмежуються статевими характеристиками і особливостями

психосексуального розвитку. Дівчатка дозрівають набагато раніше за хлопчиків.

1.3.2. Методи корекції агресивної поведінки підлітків

Сьогодні, у переломний період існування нашої держави, коли особистість відчуває на собі всі проблеми воєнного стану в країні, вкрай необхідним стає вирішення соціальних проблем, що порушують нормальний процес становлення та розвитку людини. Особливої гостроти набувають проблеми, пов'язані з молодим поколінням, яке є віддзеркаленням суспільного клімату та репродукцією його як позитивних, так і негативних явищ. Саме тому на шляху створення культурно-виховного середовища для підлітків, з метою недопущення появи та розвитку негативних соціальних явищ, необхідною дією сучасності є розробка та впровадження ефективної системи профілактичного впливу, яка забезпечить попередження соціальних девіацій у підлітковому середовищі [14, 68].

У період дорослішання загальноосвітній навчальний заклад стає для підлітка головним соціальним інститутом, який являє собою потужний механізм формування особистості, що відбувається у процесі навчання, виховання, перебування в соціальній групі, пошуку друзів, спілкування з вчителями, викладачами, відвідання позанавчальних закладів тощо. На жаль, реальність сьогодення шокує нас тими випадками, які виникають в умовах війни, і агресивна поведінка не є виключенням. Останнім часом все частіше виявляються факти жорстокої та агресивної поведінки в підлітковому середовищі, які мають невтішні наслідки. Розуміння того, що дитина здатна за допомогою проявів агресивної поведінки встановлювати міжособистісні контакти з однолітками, вирішувати особисті проблеми, та за відсутністю позитивної моделі поведінки, руйнує норми співіснування людей у суспільстві й диктує власні правила життя, жахає спеціалістів соціальної сфери. Невміння, незнання та нездатність упроваджувати ефективні методи

та засоби діяльності з недопущення такого соціально небезпечного явища, як агресивна поведінка, може призвести до руйнування стандартів демократичного та гуманістичного суспільства задля задоволення власних потреб.

Невтішна статистика стосовно поведінкових девіацій серед дітей, яка транслюється в системі середньої освіти, змушує соціальних педагогів шукати ефективні шляхи та засоби діяльності, які б допомогли вирішити ці проблеми. У результаті вивчення та аналізу різних форм агресивної поведінки серед дітей шкільного віку отримано такі результати: антисоціальна поведінка, що суперечить правовим нормам, загрожує соціальному порядку і благополуччю оточуючих людей, характерна для 14% учнів (із них 30% дівчат та 70 % хлопів), з яких агресивна має найбільші показники – 7,35% [27, 19].

Війна впливає на всіх, хто живе в Україні. І у дорослих, і у підлітків, вона посилює стрес, переживання за життя та здоров'я, страх через невизначеність майбутнього. Щоб зрозуміти, як на українських підлітків вплинула війна, які емоції вони переживають та чого прагнуть, "Клуб Добродіїв" у співпраці з Plan International провів масштабне соціологічне дослідження настроїв української молоді під час війни, для якого опитали підлітків 13-19 років з різних куточків країни. За даними дослідження, 73% українських підлітків найбільше хвилює війна, 38% відчувають через неї страх за здоров’я — своє та близьких, 12% не розуміють яке в них буде майбутнє, 11% відчувають потреби в коштах. Війна тісно "вплетена" в життя молоді, викликає тривожність та страх за майбутнє. Найбільших змін саме через війну зазнало життя 87% підлітків [36].

Спираючись на визначені у Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті завдання загальноосвітньої школи, а саме профілактику агресивної поведінки школярів, спробуємо дослідити та визначитися із сутністю профілактики агресивної поведінки, в роботі

психолога та соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу, визначити її соціально-педагогічні характеристики.

Термін корекції поширений у багатьох галузях знань і в широкому сенсі розуміється як дії або механізми, які вживаються для недопущення і корегування певних відхилень.

Енциклопедичний словник із соціальної роботи поняття «корекція» трактує, як «науково обґрунтовані та своєчасно впроваджені дії, спрямовані на попередження ймовірних фізичних, психологічних або соціальних колізій у окремих індивідів групи ризику, збереження, підтримка та захист нормального рівня життя та здоров'я людей, сприяння їм в досягненні поставлених цілей та розкриття їх внутрішніх потенціалів, корегування та визначення вектору їх подальшої поведінки». Отже, характеристиками корекції виступають своєчасність, недопущення можливих відхилень та сприяння нормальному функціонуванню. Підґрунтям здійснення корекції є психо-біологічні умови та психолого-педагогічні чинники, які стають причинами появи певних відхилень у соціальному становленні дитини, що проявляються в стані здоров'я, організації життя й, звичайно, в поведінці [54, 76].

У теорії соціальної педагогіки та соціальної роботи визначаються такі підходи до розуміння терміну корекції:

- як сукупності заходів, спрямованих на попередження, обмеження та нейтралізацію негативних явищ у соціальному середовищі (Н. Жигайло, Н. Щербак, Н.Якса);
- як напряму роботи, що спрямований на попередження проблемних ситуацій у житті людини та недопущення негативного впливу на її розвиток (О. Безпалько, І. Звєрєва, Т. Веретенко, А. Капська, Л. Завацька, С. Грищенко).

Поділяючи думку О. Безпалько, вважаємо, що профілактика та корекція, як напрям соціально-педагогічної діяльності в школі, спрямована на запобігання соціальних проблем неповнолітніх та попередження вже

існуючих ускладнень, або негативних явищ у соціальному середовищі дітей [6].

Визначення сутності корекції агресивної поведінки дітей, як соціально-педагогічної проблеми неможливо без аналізу поняття «соціально-педагогічна діяльність». Український теоретик А. Капська визначає соціально-педагогічну діяльність як надання допомоги тим, хто потрапив у складні життєві обставини, шляхом матеріально-фінансової, морально-правової, психолого-педагогічної підтримки. Отже, з цього випливає мета соціально-педагогічної діяльності у загальноосвітньому навчальному закладі – сприяння дитині у вирішенні виникаючих проблем. Важливим для нас є науковий підхід В. Нікітіна до визначення безпосереднього зв'язку соціально-педагогічної діяльності з процесом соціалізації особистості. Автор наголошує на необхідності сприяння успішній соціалізації дитини. Отже, базуючись на цих підходах, соціально-педагогічну діяльність будемо вважати діяльністю, спрямованою на сприяння успішній соціалізації дитини, успішному розвитку, формування соціально-схвалюваного способу поведінки [20].

Проведений аналіз науково-теоретичної літератури дає можливість соціально-педагогічну корекцію пов'язувати із формуванням певних рис та якостей особистості, які б сприяли позитивній соціалізації індивіда, та безконфліктній і продуктивній міжособистісній взаємодії. Ми визначаємо соціально-педагогічну корекцію як комплекс індивідуальних або колективних заходів, спрямованих на особистість та її оточення, з метою недопущення розвитку негативних тенденцій у поведінці неповнолітніх, формування соціально-позитивних рис та якостей, та нейтралізацію негативної дії соціуму, і переорієнтацію особистості у процесі перевиховання. Соціально-педагогічна корекція агресивної поведінки дітей у загальноосвітньому навчальному закладі має розглядатися як окремий напрям соціально-педагогічної діяльності.

На сьогодні можна бачити наявність різноманітних напрямів корекції, які розвинені та впроваджуються в різних країнах світу. Серед них виділяють такі: медикосоціальний (США); організаційно-адміністративний (Італія, Швеція); правовий (Великобританія, Данія, Швеція); педагогічний (Німеччина, США); економічний. Профілактика агресивної поведінки підлітків реалізується у змісті педагогічного напряму соціальної профілактики, яка передбачає формування соціально схвалюваної системи цінностей, норм поведінки та контроль за їх виконанням [25].

Ефективність впливу залежить від адекватного сприйняття проблеми та доцільності використання методів та засобів роботи на різних рівнях її здійснення. Так, виділимо такі рівні корекції агресивної поведінки дітей:

1) загальносуспільний, що передбачає діяльність держави, суспільства, їхніх інститутів на вирішення певних протиріч у житті людини;

2) соціальний рівень характеризується цілеспрямованістю впливу на негативні фактори, які породжують виникнення агресивної поведінки школярів;

3) індивідуальний рівень, який являє собою роботу з конкретною дитиною, поведінка якої характеризується відкрито-агресивними проявами.

Корекція агресивної поведінки підлітків повинна мати певну структуру, яка передбачає:

1) постановку і дослідження проблеми; планування діяльності, організаційна і методична підтримка; вплив на особистість (профілактична інтервенція) і на проблемне середовище;

2) вплив на особистість: підвищення ресурсів особистості, корекція негативних особистісних якостей; розвиток якостей, які підвищують адаптивні можливості особистості, формування адекватного ставлення до проблеми;

3) моніторинг проблеми, аналіз ефективності профілактичних дій [23, 67].

Здійснюючи вплив, важливо усвідомлювати існування видів корекції: первинної, вторинної та третинної. Первинна корекція демонструє інформаційно-роз'яснювальний характер, що забезпечує формування розуміння дітьми цінностей та розвиток особистісних якостей і навичок, які допоможуть відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок. Первинна корекція є наймасовішою та не специфічною. Завдяки своєчасності, повноті та постійності вона є найважливішим видом превентивних заходів при запобіганні відхилень у поведінці людини. Профілактичні дії вторинної корекції передбачають обмеження поширення негативних явищ, що спрямовані не лише на зміну поведінки, що відхиляється, на індивідуальному рівні, а й на обставини, які можуть її спричинити. Третинна корекція спрямована на запобігання рецидивам негативних явищ у суспільстві та агресивної поведінки осіб, яким була властива така поведінка раніше, а також на відновлення особистісного і соціального статусу людини.

Розглядати корекцію агресивної поведінки дітей як поодинокі заходи, на нашу думку, є недоцільним, оскільки вона пов'язана із способом життя цільової групи. А її усунення потребує впливу на все соціальне середовище та залучення певних соціальних інститутів. Тому профілактичні та корекційні заходи є більш ефективними в комплексі з іншими заходами, у процесі реалізації профілактичного впливу, який представляє собою спеціально розроблений комплекс (систему) заходів, спрямованих на запобігання конкретній соціальній проблемі та її корекцію.

Науковці виділяють такі принципи здійснення корекції агресивної поведінки дітей:

- довготривалість та неперервність;
- послідовність та систематичність;
- адресність;
- своєчасність;
- доступність;

- інтеграція в навчально-виховний процес;
- комплексність.

Визначення принципів профілактичної роботи допоможе глибше осмислити процес, зокрема спрямувати його на необхідність включення соціальних суб'єктів для її здійснення (сім'я, однолітки, ЗМІ, позашкільні заклади, соціальні служби тощо).

Спираючись на висновки Р. Овчарової, зазначаємо, що корекція агресивної поведінки потребує створення соціально-педагогічних умов, які здатні нейтралізувати та корегувати негативні впливи на особистість, серед яких:

1) виявлення розповсюдженості різноманітних типів та форм агресивної поведінки, факторів, що провокують їх виникнення, а також вивчення потреб учнів та батьків під час навчання та виховання;

2) аналіз результатів вивчення поглядів школярів, батьків та розробка на їх основі програми профілактики відхилень;

3) підвищення педагогічного потенціалу вчителів із проблеми агресивної поведінки та підготовка до організації виховного впливу, у взаємодії з іншими соціальними інститутами;

4) створення в школі психолого-педагогічних умов, розвиток ефективної взаємодії з родиною, закладами додаткової освіти [18].

Останнім часом проблема корекції агресивної поведінки дітей в умовах загальноосвітнього навчального закладу активно досліджується, що підтверджується існуванням достатньої кількості наукових розробок та практичних напрацювань. Серед них: комплексний вплив на особистість; розроблені та практично апробовані програми із запобігання та зниження рівня агресивної поведінки; позитивне підкріплення; технології роботи «Медіація», «Екстренне втручання», «Розгорнена програма для школи»; консультування; методичні рекомендації тощо. В цілому, всі вони мають теоретичне обґрунтування ефективності впровадження, але безсистемність, відсутність моніторингу здійснення корекційної діяльності та невключення

додаткових суб'єктів впливу стають причинами виникнення девіацій у поведінці дітей та сприяють поширенню такого негативного соціального явища, як агресивна поведінка. Враховуючи те, що дитина, її характер та поведінка формуються під впливом певних соціальних інститутів, необхідно розглядати корекцію в організації системи взаємодії цих інститутів. Створивши соціально-педагогічне виховне середовище для дитини, яке буде спрямоване на вирішення спільної мети, та за допомогою різноманітних засобів і методів діяльності можливо досягти бажаного результату – недопущення виникнення агресивної поведінки в дітей.

Отже, вищезазначене дозволяє стверджувати, що в науковій літературі існують певні здобутки в теорії профілактики та корекції агресивної поведінки підлітків, але недостатньо розробленими залишаються аспекти застосування корекційної роботи в системі взаємодії соціальних інститутів та загальноосвітнього навчального закладу. Профілактика та корекція агресивної поведінки дітей – це складна, соціально зумовлена система дій, яка вимагає науково-теоретичної розробки та впровадження дієвих заходів із попередження агресивної поведінки у дітей.

Профілактика та корекція агресивної поведінки дітей має бути спрямована на:

- зниження рівня особистісної тривожності;
- навчання дитини прийнятних способів вираження свого гніву;
- оволодіння навичками самоконтролю власного емоційного стану, а також розвиток навичок саморегуляції;
- формування у дітей конструктивних поведінкових реакцій в проблемних ситуаціях;
- розвиток емпатії й адекватного рівня самооцінки.

РОЗДІЛ 2
ФОРМИ І МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Змістовна характеристика форм і методів профілактики агресивної поведінки підлітків

Соціально-педагогічна профілактика девіацій – це система заходів соціального виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку підлітків, що сприяють прояву різних видів їхньої активності. Соціально-педагогічна профілактика вербальної агресії передбачає систему загальних і спеціальних заходів. Умовами успішної профілактичної та корекційної роботи психолога з підлітками вважаються її комплексність, послідовність, диференційованість, своєчасність, адресність, спрямованість у майбутнє. Соціально-педагогічна профілактика вербальної агресії складається з послідовних стадій: *попередження*, завданням якої є формування в підлітків соціально прийнятної системи цінностей, потреб і уявлень у сім'ї та школі; *запобігання*, тобто недопущення виникнення ситуацій, що зумовлюють появу та закріплення ненормативної мовленнєвої поведінки; *припинення* – блокування агресивної комунікативної діяльності підлітків.

Ефективність соціально-педагогічної профілактики вербальної агресії підлітків забезпечується комплексним застосуванням усіх напрямів і форм роботи психолога, спрямованих на організацію комфортного, безпечного соціального середовища, інформування (лекції, бесіди тощо), формування соціально-важливих навичок, здорового способу життя (тренінги), організація альтернативної девіантній поведінки, активізація особистісних ресурсів, мінімізація негативних наслідків агресивної вербальної поведінки підлітків.

Соціальний ефект соціально-педагогічної профілактики вербальної агресії підлітків буде вищим за умови комплексного застосування всіх груп методів: руйнування негативу в спілкуванні, реконструкції позитивних взаємин; методи перебудови мотиваційної сфери і самосвідомості: об'єктивного переосмислення своїх позитивних і негативних рис, переконання, прогнозування негативної мовленнєвої поведінки; методи перебудови життєвого й комунікативного досвіду (обмеження, переключення, приписи тощо); метод попередження негативної та стимулювання позитивної поведінки: заохочення, покарання, змагання, позитивної перспективи [24, 82].

Першою формою соціально-педагогічної профілактики вербальної агресії є організація соціального середовища, усунення його негативного впливу. Вирішальним при цьому є, сформувати в підлітків стійку позицію, щодо несхвалення негативних проявів комунікативної поведінки. Об'єктами професійної діяльності психолога є сім'я, соціальна група й особистість підлітка. Агресивна поведінка визначається насамперед впливом сім'ї, однолітків, засобів масової інформації.

Соціальна активність підлітків спрямована, перш за все, на прийняття і засвоєння норм, цінностей, способів поведінки, характерних для світу дорослих та стосунків між ними. Особливе місце у формуванні певної моделі поведінки – нормативної чи агресивної (агресивної) – належить сім'ї. Вона є основним фактором соціалізації, тому вироблення агресивної поведінки підлітка зазвичай викликане взаємостосунками між її членами, втратою чи відсутністю близькості між батьками й дітьми, стилем сімейного спілкування.

Найперше діти засвоюють алгоритми агресивної поведінки вдома, наслідуючи чи спостерігаючи за агресивними діями батьків, старших родичів. Упродовж усього життя такі люди відтворюють знайомі деструктивні моделі поведінки у власних родинах, поширюючи конфліктність та агресивність, більше того – передаючи їх своїм дітям.

Причинами агресивної поведінки в сім'ї можуть бути зруйновані емоційні прихильності між дітьми і батьками, жорстоке ставлення до дитини, що не тільки підвищує агресивність її поведінки в стосунках з однолітками, але перетворює фізичну та вербальну агресію на стиль життя.

Серед провідних шляхів профілактики комунікативних девіацій учнів можна визначити: ознайомлення школярів зі змістом і особливостями комунікативно повноцінного життя; залучення учнів до активного спілкування, діяльності за інтересами; організацію спілкування, що дає можливість залучити переважну частину схильних до агресивної поведінки учнів до цікавої, спільної роботи в позаурочний час; проведення ранньої діагностики і педагогічної корекції комунікативних девіацій; оздоровлення середовища і надання допомоги неповнолітнім, які опинилися в несприятливих умовах життя і виховання; реалізацію індивідуального підходу з опорою на позитивні якості; організацію самовиховання підлітків. Інструментами в профілактичній роботі соціального педагога мають стати рольові та ділові ігри; педагогічна психотерапія; аутотренінги; мозкові атаки; клуби спілкування підлітків "групи ризику"; авансування довірою; тренінги; моделювання конфліктних ситуацій; інтерактивні методи навчання; створення ситуацій успіху; тематичні акції тощо.

Соціально-педагогічна профілактика вербальної агресії підлітків передбачає ранню діагностику, попередження і подолання відхилень у комунікації підлітків, координацію спільних зусиль школи, сім'ї, громадськості, державних органів тощо; оновлення змісту, форм і методів профілактики [32, 93].

Таким чином, профілактика вербальної агресії в соціально-педагогічній сфері спрямована на допомогу підліткам, які зазнають труднощі в спілкуванні через проблеми і вади розвитку, емоційновольової сфери, неправильної поведінки, невміння налагодити спілкування, нездатності до комунікації. Завданнями соціального педагога є: раннє виявлення дітей, які відчувають труднощі в спілкуванні, надання допомоги педагогам-

предметникам і батькам з метою мінімізації негативних комунікативних проявів, проведення спеціальної профілактики та корекції вербальної агресії, формування нових нормативних моделей комунікативної поведінки підлітків.

Розглянемо детальніше основні напрями корекційної роботи. Робота з батьками та вчителями може проводитись у вигляді консультативної роботи, спрямованої на зняття провокуючих факторів агресивної поведінки. Зокрема, це:

1. Інформування педагогів і батьків про індивідуально-психологічні особливості агресивності дитини.
2. Індивідуальні консультації, допомога батькам у вихованні та подоланні певних негативних якостей дитини.
3. Вироблення навиків позитивної взаємодії з підлітком, що виявляє агресивність.
4. Допомога сім'ї у створенні єдиних вимог і правил виховання.
5. Відмова від покарань як основного методу виховання, використання методів переконання та заохочення.
6. Залучення підлітка до участі в різноманітних (за інтересами) секціях, гуртках, студіях.
7. Гуманізація міжособистісних стосунків в дитячому колективі, створення сприятливого психологічного мікроклімату в навчальній групі, що сприяє позитивній адаптації особистості в колективі однолітків.

Психопрофілактична корекція агресивності підлітків засобами безпосередньої взаємодії з психологом передбачає:

1. Зниження рівня особистої тривожності.
2. Формування усвідомлення особистих емоцій, а також почуттів іншої людини, розвиток емпатії.
3. Розвиток позитивної самооцінки.
4. Формування навиків самоконтролю та саморегуляції своїх емоційних станів.

5. Поведінкова терапія, спрямована на розширення спектра поведінкових реакцій у проблемній ситуації.

6. Індивідуальна робота з корекції недоліків інтелектуальної, моральної, емоційно-вольової сфер.

7. Включення підлітка в спортивні командні ігри (взаємодія в колективі, дотримання визначених правил).

Робота з батьками, діти яких виявляють агресію, має включати їх інформування про причини та фактори, що провокують агресивну реакцію дітей. Окрім просвітницької функції, психолог має допомогти батькам формувати позитивне ставлення до дитини, вміння їх підтримувати.

На жаль, на сьогоднішній день чимало проблем емоційного плану в учнів виникає через агресивність та емоційну неврівноваженість вчителя. У роботі з учителями можна використовувати як консультації, лекції, бесіди, так і тренінги психологічної компетентності педагогів. Достатньо ефективними можуть стати розвивальні семінари, практичні заняття і соціально-психологічні тренінги, метою яких є тренування навиків партнерського спілкування.

Із викладеного слідує, що комплексна програма психологічної профілактики та корекції агресивної поведінки підлітків, має на меті такі завдання: розвиток адекватної оцінної діяльності, формування та розвиток навиків самоконтролю, саморегуляції, здатності прогнозувати наслідки своєї поведінки, розвиток конструктивних поведінкових навиків, формування терпимості до інших.

Досвід соціально-педагогічної та психологічної роботи з агресивними школярами дозволив сформулювати теоретико-практичні положення роботи з агресивними школярами в навчальних закладах, де основним є первинна, вторинна і третинна психопрофілактика агресивної поведінки, рання діагностика проявів будь-яких форм агресії, соціально-психологічна корекція поведінки та особистісних рис школярів.

Під психопрофілактикою слід розуміти систему державних і суспільних соціальних, гігієнічно-медичних та педагогічних дій, спрямованих на підвищення рівня здоров'я населення та попередження захворювань [27, 78].

В рамках навчального закладу первинна профілактика спрямована на попередження прояву будь-яких форм агресивної поведінки, на основі вивчення механізмів формування поведінки та виховання дитини в сім'ї, вивчення материнсько-дитячих стосунків. Вторинна профілактика передбачає раннє втручання та корекцію материнсько-дитячих та сімейних стосунків, визначення батьківсько-дитячих кордонів, навність чітких сімейних ролей. Третинна профілактика передбачає корекцію поведінки і психо-соціального розвитку школяра [44].

В рамках соціально-педагогічної і психологічної корекції передбачено здійснення розвитку соціальної та особистісної компетенцій школяра, формування навичок позитивного спілкування, критичного мислення, прийняття свідомого рішення, уміння володіти емоціями, формування позитивної самооцінки. З цією метою було розроблено і впроваджено цикл занять з агресивними школярами, які носили характер тренінгу формування соціальних умінь. На нашу думку, формуваннння соціальної поведінки, є найбільш ефективними, коли є позитивні приклади для відтворення в шкільному житті. Це мають робити всі учасники навчально-виховного процесу, при цьому слід пам'ятати, що чужих дітей не буває.

Якщо говорити про проведення циклу занять по подоланню агресії у підлітків, то основна їх мета – навчання засобам володіння і керування агресивністю особистості, формування розуміння і засобів використання сформованих життєвих цінностей. Саме тому, основним методом навчання під час проведення занять, має бути використання методу альтернативного вибору адекватної поведінки.

Досягнення мети потребує формування у підлітків певної соціально-психологічної навички: позитивного спікування, прийняття безагресивного вирішення проблеми, сформованість критичного та аналітичного мислення, позитивні міжособистісні контакти, керування власними емоціями та стресом чи станом тривоги, соціальне пристосування та формування позитивного образу «Я».

Основними методами для реалізації мети можуть бути: соціальне прогнозування, моделювання ситуації, рольові ігри, встановлення зворотнього звя'зку, перенесення навичок учбової ситуації в реальне шкільне життя, дитячо-батьківська терапія, методи роботи з групою, методи саморегуляції та контролю агресивності.

Серед форм та способів контролю агресивності ми виділяємо: релаксацію, навчання самоконтролю, ситуаційне керування агресивністю, психотерапія, інструктивна терапія та ситуативне керування власною агресивністю підлітком.

Основною особливістю соціально-педагогічної і психологічної роботи з агресивними школярами, є формування почуття спільності з іншими школярами, бажання розуміти іншого, формування емпатійного звя'зку, співчуття між підлітками.

За таким ж напрямами здійснюється і робота з батьками та вчителями: ознайомлення з причинами агресивної поведінки школярів, психологічними особливостями агресивних учнів, формування нового досвіду взаємодії з агресивними школярами, переформатування ворожості і злоби в «здорову агресивну поведінку»: досягнення позитивної мети, самозахист, відстоювання своїх прав відповідно до норм суспільної поведінки.

Нормалізація батьківсько-дитячих та педагогічно-учнівських стосунків має і для профілактики, і для корекції суттєве значення, оскільки часто дорослі не знають і не вміють діагностувати емоційний стан, емоційні потреби дитини, не мають навичок ефективної взаємодії з агресивною дитиною чи учнем. Соціально-психологічна робота з вчителями і батьками

має спрямовуватись на зміцнення стосунків між школярами і дорослими. Наш досвід показує, якщо в роботі з батьками необхідною умовою є присутність дитини, то в роботі з педагогічним колективом це не бажано, вчителя необхідно спочатку навчити приймати учня таким, яким він є. Для сприйняття учня іноді достатньо запросити вчителів чи класного керівника на деякі фрагменти занять, де учень розкривається з позитивної сторони.

Роботу з батьками агресивного школяра слід розпочинати з консультування та навчання ефективним засобам спілкування з підлітком, а вже потім долучати до групової роботи [44].

Отже, особливостями соціально-педагогічної та психологічної роботи з агресивними школярами є: робота в різних напрямах (батьки, вчителі, учні), дотримання умов ефективної профілактики, довірливі стосунки дорослих та школярів, активна взаємодія сім'ї та школи, формування емпатійності.

Важливою умовою корекції і профілактики є зміна відношенння до оточуючого середовища як з боку агресора, так і з боку жертви та вироблення соціальних навичок вирішення негативної ситуації неагресивним шляхом; формування довірлих стосунків з дорослими; формування у дорослих просоціальних норм поведінки та установок.

Таким чином, робота психолога з профілактики та корекції агресивних проявів підлітків, має носити комплексний, системний характер; поєднувати у собі елементи прийомів і вправ різних напрямів корекційної роботи, а також не бути епізодичною. Тільки за умови координації сумісних зусиль підлітків, батьків і педагогів, можна досягти реальних результатів, щодо запобігання агресивних проявів.

Психопрофілактична робота не може обмежуватись лише засобами індивідуального впливу та корекції, які застосовують безпосередньо на самого підлітка чи його мікросередовище. Така робота потребує узгодженості та взаємозв'язку між різними типами навчальних закладів, починаючи з дитячого садка, школи до професійного (училища, технікуму), а

потім – вищого навчального закладу, включаючи виконавчі державні структури різного типу, соціальні інститути, тощо

2.2. Організація дослідження

Більш ніж 40 років тому в Голландії зародилася ідея стимулювання систем сприйняття в штучно створеному середовищі. Спочатку вона розроблялася для дітей з низькою мотивацією до навчання. Поняття "сенсорна кімната" вперше ввела Марія Монтессорі – італійський педагог, доктор і вчена. В її розумінні, це приміщення з великою кількістю навчального матеріалу для дітей. У медицині, навчальному процесі і реабілітації хворих – такі приміщення мають попит та показують хороший результат.

Сенсорна кімната – це спеціально організоване середовище, оснащене обладнанням для стимуляції систем сприйняття: нюхової, тактильної, слухової, зорової, смакової та вестибулярної. Як стимулятор на органи чуття використовують звуки, світло і колір, запахи, масажні поверхні.

Застосування стимуляторів сенсорних систем допомагає розвивати їх функції:

- Стимуляція зорового апарату – допомагає структурам очей швидше адаптуватися до кольорів, освітлення різної інтенсивності.
- Стимуляція слуху – допомагає розрізняти звуки різної тональності.
- Стимуляція тактильних відчуттів – збагачує досвід, робить індивідуальну «картину світу» дитини багатшими.
- Стимуляція вестибулярного апарату – тренує швидкість реакції, відчуття себе в просторі, рівновагу.

Психічний, емоційний та інтелектуальний розвиток дітей залежить від сенсорного розвитку. Людина реагує на те, що відбувається всередині організму і довкілля органами почуттів. Вони відправляють нервові сигнали

в центральну нервову систему (ЦНС), а її функції регулює головний мозок. Чим більше різних сигналів від органів почуттів отримує ЦНС, тим більше створюється нейронних зв'язків, а отже, розвивається мозок дитини.

Завдяки процедурам стимуляції різних сенсорних систем, ми можемо домогтися таких ефектів:

- Розслаблення – зняття м'язового та емоційного напруження.
- Стимуляція сенсорного сприйняття і рухової активності.
- Розвиток концентрації і управління увагою.
- Підвищення позитивних емоцій шляхом стимулювання психічної і пізнавальної активності.
- Розвиток правої півкулі головного мозку, а значить – творчих здібностей, уяви, інтуїції.
- Корекція і відновлення зорово-моторної координації.
- Корекція та відновлення рецепторної чутливості.
- Корекція психічних станів – зниження агресії та тривожності.
- Профілактика розумової і фізичної перевтоми.

Кімнати психоемоційного розвантаження застосовуються в різних дитячих установах. Вони стимулюють активність дітей з низькою мотивацією до навчання, аутичними або психомоторними розладами і розслаблюють дітей з підвищеною агресією, тривожними розладами, гіперактивністю.

У навчальних закладах організовують спеціальні ігрові кімнати, облаштовані м'якими меблями, розвиваючими іграми, проекторами, музичною системою, іншими навчальними пристроями. Заняття націлені на те, щоб діти розслаблялися після навчального процесу, не втрачали мотивацію до навчання.

Типи сенсорних кімнат. Ефект відновлення гармонії з собою та внутрішнім світом досягається використанням двох основних видів діяльності:

- Активної – стимуляція розумової, фізичної активності в навчанні та іграх, з використанням тонізувальних стимулів.
- Пасивної – знаходження в середовищі, що стимулює кінестетичне сприйняття – почуття, емоції, тактильність, з використанням розслаблюючих стимулів.

Залежно від обладнання, матеріалів і переважаючого світла, кімнати психологічного навантаження діляться на 3 типи:

- **світлі:** такого роду сенсорні кімнати відрізняються яскравістю і незвичністю. А все завдяки сенсорним іграшкам, розміщеним в них. Сухі басейни для активних ігор дітей, гігантські м'ячі, на яких можна стрибати і скакати, різнокольорові пуфи і крісла-мішки для релаксації, сенсорні доріжки для розвитку координації рухів – всі ці іграшки дозволяють не лише домогтися від дитини активного руху, а й навчити її взаємодіяти з предметами, а також адекватно реагувати на всілякі нестандартні ситуації. Активно граючись в сенсорні ігри в подібному середовищі, дітлахи миттєво заряджаються позитивною енергетикою та емоціями. Власне тому, світлі сенсорні кімнати для дітей все частіше обладнують в дитячих садках і школах;
- **темні кімнати психологічного розвантаження:** основне завдання таких приміщень – відновлення психоемоційного стану дітей, зняття з них нервового перенапруження. Це досягається за допомогою наступного обладнання: декоративних світлових панелей, дзеркальних сфер, світлових шнурів і штор, м'яких модулів і багатьох інших предметів, здатних заспокоїти дітлахів, позбавити їх від негативних емоцій, повернути їм внутрішню рівновагу, і нарешті, навчити їх самовладанню в боротьбі з агресією. Подібна сенсорна терапія особливо показана дітям з порушеннями зору. А все тому, що яскраві плями світла в темному просторі активізують їхні зорові рецептори, очні м'язи і нервові закінчення, позитивно впливаючи на зір в цілому. А зустріти темні сенсорні кімнати сьогодні можна в школах-

інтернатах, де мешкають діти з обмеженими можливостями або малюки з відхиленнями у розвитку;

- **ігрові сенсорні кімнати:** їхнє головне призначення полягає в тому, щоб в ігровій формі за допомогою різних сенсорних іграшок познайомити дітей зі всілякими текстурами, формами і поверхнями, а також розвинути дитячу моторику;

Де б не була обладнана сенсорна кімната, будь це дошкільний заклад, школа, лікарня або оздоровчий центр, вона допомагає дитині не тільки захиститися від зовнішнього світу, а й зняти напругу, розслабитися і отримати заряд позитивних емоцій. Втім, щоб цього домогтися, важливо правильно її укомплектувати, відштовхуючись від поставлених цілей.

Отже, комплексна діагностика, що є першим етапом діяльності по подоланню агресії, повинна здійснюватися систематично. Дана діагностика повинна переважно реалізовуватися шкільним психологом, при участі соціального педагога, класного керівника й інших педагогічних співробітників, тому що тільки об'єднання зусиль дозволить у повному обсязі досліджувати особливості агресії й виявити її детермінанти. Постановка педагогічного діагнозу по проблемі підліткової агресії досить важлива, оскільки результати діагностики виявляють основи для подальшої діяльності, відповідно, коректність постановки діагнозу багато в чому визначає її успішність.

Корекційна робота з підлітками має затяжний характер. Робота психолога насамперед полягає у терапевтичній консультаційній роботі. Тактика психотерапевтичного впливу будується залежно від природи агресії. В одному випадку варто ігнорувати агресивне поведінку та не фіксувати на ній увагу, в іншому – включити агресивну дію в контекст гри, у третьому – підключатися до ігрової ситуації, до розгортання або «розтягування» агресивних дій, в основі яких лежить страх, і досягти емоційно-позитивного вирішення проблеми.

Основні напрямки роботи з корекції агресії: формування здібностей, розпізнавати свої емоції та здатність вербалізувати їх; знизити рівень тривожності; підвищення самоповаги; навчання власного гніву прийнятним способом, відреагування негативною ситуації загалом; способи керувати своїм власним гнівом; вивчення конструктивного діалогу; видалення деструктивних елементів у поведінці; навчання навичок конструктивної 29 поведінки у проблемній ситуації; розвиток самоконтролю над своїми емоціями та поведінкою у проблемній ситуації.

В даний час психологами використовуються різні способи усунення емоційно-особистісних розладів у дітей (ігротерапія, казкотерапія, арттерапія, ізотерапія тощо). Перелічені методи працюють досить успішно, якщо підходять психічним особливостям дитини, і також за наявності необхідних умов роботи.

РОЗДІЛ 3
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ ПО ЗМЕНШЕННЮ РІВНЯ АГРЕСИВНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ СЕНСОРНОЇ КІМНАТИ

3.1. Методи діагностики проявів агресивної поведінки підлітків

У професійній діяльності психолога та соціального педагога важливу роль відіграють особистісні якості фахівця [1, 23]. Так, робота майбутнього соціального педагога з попередження агресивної поведінки підлітків у навчальному закладі передбачає наявність у нього таких особистісних якостей як: гуманістична спрямованість особистості, впевненість у собі, відповідальність, доброзичливість, наполегливість, толерантність, тактовність, стриманість, здатність до емпатії, емоційна стійкість, високий рівень самоконтролю, почуття власної гідності, здатність до самоаналізу та самовдосконалення. Саме тому у процесі професійної підготовки студенти повинні виховувати у собі зазначені особистісні якості.

Доцільно зазначити, що робота психолога та соціального педагога із підлітками, схильними до агресивної поведінки, – це перш за все налагодження емоційного контакту, постійна увага до особистості, контроль та аналіз свого ставлення до конкретного підлітка, індивідуально-особистісний підхід до кожного. Соціальний педагог та психолог має володіти науковими педагогічними знаннями про засоби впливу на підлітків, психологічним відчуттям, тактом, знанням етики, організаторськими здібностями, вмінням добирати та використовувати оптимальні методи роботи тощо [41].

У процесі професійної підготовки майбутні соціальні педагоги і психологи повинні оволодіти теоретичними знаннями та практичними вміннями здійснення просвітницької, діагностичної, профілактичної та

корекційної роботи з попередження агресивної поведінки підлітків. У контексті нашого дослідження, вважаємо необхідним окреслити ці основні напрями роботи психолога і соціального педагога з попередження агресивної поведінки підлітків у сучасній школі.

Важливе значення має здійснення соціально-педагогічної діагностики агресивної поведінки у навчально-виховному закладі [6, 65]. Підліток знаходиться у тісній взаємодії із соціальним мікросередовищем, суб'єкти якого здійснюють вплив (як позитивний, так і негативний) на формування особистості підлітка. Саме тому в процесі здійснення соціально-педагогічної діагностики фахівець повинен спрямувати свою діяльність на мікросоціум учня (педагоги, батьки, група ровесників), виявляючи характер їхнього ставлення та впливу на особистість підлітка.

Останнім часом проблема корекції агресивної поведінки дітей в умовах загальноосвітнього навчального закладу активно досліджується, що підтверджується існуванням достатньої кількості наукових розробок та практичних напрацювань. Серед них: комплексний вплив на особистість; розроблені та практично апробовані програми із запобігання та зниження рівня агресивної поведінки; позитивне підкріплення; технології роботи «Медіація», «Екстренне втручання», «Розгорнена програма для школи»; консультування; методичні рекомендації тощо. В цілому, всі вони мають теоретичне обґрунтування ефективності впровадження, але безсистемність, відсутність моніторингу здійснення корекційної діяльності та невключення додаткових суб'єктів впливу стають причинами виникнення девіацій у поведінці дітей та сприяють поширенню такого негативного соціального явища, як агресивна поведінка. Враховуючи те, що дитина, її характер та поведінка формуються під впливом певних соціальних інститутів, необхідно розглядати корекцію в організації системи взаємодії цих інститутів. Створивши соціально-педагогічне виховне середовище для дитини, яке буде спрямоване на вирішення спільної мети, та за допомогою різноманітних

засобів і методів діяльності можливо досягти бажаного результату – недопущення виникнення агресивної поведінки в дітей.

Отже, вищезазначене дозволяє стверджувати, що в науковій літературі існують певні здобутки в теорії профілактики та корекції агресивної поведінки підлітків, але недостатньо розробленими залишаються аспекти застосування корекційної роботи в системі взаємодії соціальних інститутів та загальноосвітнього навчального закладу. Профілактика та корекція агресивної поведінки дітей – це складна, соціально зумовлена система дій, яка вимагає науково-теоретичної розробки та впровадження дієвих заходів із попередження агресивної поведінки у дітей.

Однією з найактуальніших соціальних проблем в умовах військового стану в Україні стало поширення агресії та насильства у суспільстві. Ця проблема є актуальною і для психологічної науки. Війна є травматичною подією для будь-кого: це проживання втрат, загроза смерті, постійний страх, травми свідка. Проте в кожного віку є свої окремі виклики. Для підлітків війна є особливим викликом. Підлітковий вік є надзвичайно складним періодом у житті людини, оскільки відбуваються зміни в організмі, психіці і свідомості, що призводить до переходу на новий рівень сприйняття. Підлітки переосмислюють своє місце у світі й формують себе в ньому. Сучасному поколінню підлітків особливо складно, оскільки ми перебуваємо в реальності війни. Війна – це не нормальні обставини й надзвичайне навантаження на психіку навіть здорової, зрілої людини.

Варто також взяти до уваги те, що українські підлітки увійшли у війну одразу після карантинних обмежень. Попередні два роки були для них не простими і ізольованими – у спілкуванні, навчанні, спорті – що також вплинуло на їхнє психологічне здоров’я. Щойно обмеження послабили, війна знову їх повернула з ще більшою силою та ще більшими викликами. Як наслідок цього, в суспільстві все найчастіше використовуються агресивні моделі поведінки. Під агресією ми розуміємо, у даному випадку, усвідомлений намір заподіяти шкоду іншій людині (фізичну чи словесну).

Особливо тяжко цей період позначається на підлітках. Тривожним симптомом є зростання кількості неповнолітніх з агресивною поведінкою. Спостерігається демонстративна поведінка підлітків по відношенню до дорослих, збільшення міжгрупових і міжособистісних конфліктів і фактів агресивної поведінки. Наявність високої концентрації агресії у суспільстві не може не турбувати педагогів, психологів, батьків, оточуючих.

Соціально-педагогічна профілактика девіацій – це система заходів соціального виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку підлітків, що сприяють прояву різних видів їхньої активності. Соціально-педагогічна профілактика вербальної агресії передбачає систему загальних і спеціальних заходів. Умовами успішної профілактичної та корекційної роботи психолога з підлітками вважаються її комплексність, послідовність, диференційованість, своєчасність, адресність, спрямованість у майбутнє. Соціально-педагогічна профілактика вербальної агресії складається з послідовних стадій: *попередження*, завданням якої є формування в підлітків соціально прийнятної системи цінностей, потреб і уявлень у сім'ї та школі; *запобігання*, тобто недопущення виникнення ситуацій, що зумовлюють появу та закріплення ненормативної мовленнєвої поведінки; *припинення* – блокування агресивної комунікативної діяльності підлітків.

Ефективність соціально-педагогічної профілактики вербальної агресії підлітків забезпечується комплексним застосуванням усіх напрямів і форм роботи психолога, спрямованих на організацію комфортного, безпечного соціального середовища, інформування (лекції, бесіди тощо), формування соціально-важливих навичок, здорового способу життя (тренінги), організація альтернативної девіантній поведінки, активізація особистісних ресурсів, мінімізація негативних наслідків агресивної вербальної поведінки підлітків.

Професійна діяльність психолога та соціального педагога щодо попередження агресивної поведінки підлітків передбачає проведення широкої просвітницької роботи. Психолог має спрямувати свою діяльність на найближче оточення підлітка (педагоги, батьки, група ровесників), змінюючи характер їхнього ставлення і впливу, а також сприяти зміні позиції учня щодо соціуму. Таким чином, просвітницька робота психолога повинна здійснюватись у трьох напрямках: з підлітками, їх батьками та педагогічним колективом навчально-виховного закладу, а також носити послідовний та системний характер [7].

У процесі здійснення соціально-педагогічної профілактики та корекції агресії необхідно використовувати інноваційні технології та програми подолання агресивної поведінки підлітків. При цьому, психолог повинен оперувати різними технологіями корекції агресії та вміти застосовувати їх відповідно до проблемної ситуації (як в окремому поодинокому випадку спалаху агресії, так і побудови цілісної системи профілактичних заходів для всього навчального закладу). Тому у процесі професійної підготовки студентам слід оволодіти основними технологіями («Коло», «Медіація», «Екстрене втручання», «Педагогіка переживання/проживання», соціально-педагогічний тренінг комунікативності) та методами (бесіда, дискусія, тематичні вечори, консультації та ін.) попередження агресивної поведінки підлітків.

Агресивна поведінка підлітків є реакцією на негативні чинники соціального середовища (негативні впливи сімейних взаємовідносин, шкільного середовища, взаємодії з ровесниками, спостереження за агресивною поведінкою, засобів масової інформації, провокації, а також стороннього спостерігача), проте, навіть сполучення кількох психологічних і соціальних негативних чинників не обов’язково спричиняє агресивну поведінку. Підлітки здатні опиратися негативним чинникам, тому збільшення їх власних ресурсів є одним із завдань системи соціально-педагогічної роботи.

Реалізуючи дослідницький задум і збираючи інформацію згідно із поставленими завданнями, ми на різних етапах дослідження застосовували ряд діагностичних методик. Вибір діагностичного інструментарію здійснювався відповідно до засад особистісно-гуманістичного підходу та комплексу показників агресивних проявів та самоактуалізації у підлітків. Обрані психодіагностичні методики дозволяють виявити особливості агресивних проявів та здатність до самоактуалізації в учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Ґрунтуючись на зазначених принципах, керуючись критеріями, з огляду на мету, поставлені завдання особливості досліджуваного явища в діагностичний комплекс були включені наступні методи й методики:

1. Опитувальні методи;
2. Проективні методи («Людина під дощем», «Кінетичний малюнок родини»);
3. Метод психолого-педагогічного консиліуму;
4. Дихальні та м’язові вправи на розслаблення у сенсорній кімнаті.

Діагностику треба починати з вивчення рівня й особливостей агресії, це дозволить виявити підлітків з порушеннями поводження. Далі виявляється етимологія проблеми – фактори агресії. Діагностика завершується дослідженням індивидуально-психлогічних характеристик підлітка й характеристик мікросоціуму, з метою виявлення основ подолання агресії [20, 75].

Зазвичай дослідник здійснює спостереження за поведінкою підлітків. Проте через військовий стан ДНЗ «Запорізький будівельний центр професійно-технічної освіти» запроваджено змішану форму навчання (теорія дистанційно, практика – в навчальному закладі і на підприємствах міста), тому здійснити спостереження за учнями 1 курсів, в яких протягом 1 семестру 2024-2025 н.р. йде теоретичне заняття, яке відбувається в он-лайн режимі, неможливо.

Для визначення рівня й видів прояву агресії використовується широко розповсюджений у закордонних і вітчизняних дослідженнях опитувальник А. Басса й А. Дарки. Нами ж був використаний адаптований варіант цього опитувальника для експрес-діагностики «Тест агресивності». Даний опитувальник складається з 40 тверджень, на які респондент повинен дати відповідь «так» або «ні» (Додаток А). У більшості респондентів не виникає труднощів із розумінням тверджень, що робить опитувальник придатним для використання в даній віковій групі.

Опис тесту. Агресивна поведінка – це специфічна форма дій людини, що характеризується демонстрацією переваги в силі або застосуванням сили по відношенню до іншої особи або групи осіб, яким суб'єкт прагне заподіяти збиток.

Агресивну поведінку доцільно розглядати як протилежне до поведінки адаптивної. Адаптивна поведінка припускає взаємодію людини з іншими людьми, узгодження інтересів, вимог і очікувань його учасників.

Агресивна поведінка за формою прояву може бути діагностована за п'ятьма шкалами:

1. Вербальна агресія - людина словами висловлює своє агресивне ставлення до іншого, використовує образи, іронію, глузування.
2. Фізична агресія - людина виражає свою агресію по відношенню до іншого із застосуванням фізичної сили.
3. Предметна агресія - людина зриває свою агресію на навколишніх предметах.
4. Емоційна агресія - у людини виникає емоційне відчуження при спілкуванні з іншими людьми, що супроводжується підозрілістю, ворожістю, ворожістю або недоброзичливістю щодо них.
5. Самоагресія (СА) - людина не перебуває у мирі та злагоді з собою; у нього відсутні чи ослаблені механізми психологічного захисту, він виявляється беззахисним в агресивному середовищі, втрачається, падає духом чи завдає шкоди собі.

За кожною із п'яти шкал підсумовуються бали (сума вписується в окремий стовпець).Якщо сума балів буде вищою за 6, це означає високий ступінь агресивності. Сума балів від 3 до 5 відповідає середньому ступеню агресії. Сума балів від 0 до 2 означає низький рівень агресивності.

Потім підсумовуються бали за всіма шкалами. Якщо сума перевищує 27 балів, це означає високий рівень агресивності людини, її низькі адаптаційні можливості. Сума балів від 14 до 26 відповідає середньому рівню агресивності та адаптованості. Сума балів від 0 до 13 означає низький ступінь агресивності та високий рівень адаптованої поведінки.

За допомогою Автоматизованої інформаційної системи «Я-психолог» була проведена діагностика показників і форм агресії здобувачів освіти 1 курсів – підлітків віком 15-17 років. Серед них виявлено 25 учнів «групи ризику» (з високим рівнем агресивності) , з якими в подальшому і проводилась корекційна робота (Додаток Б).

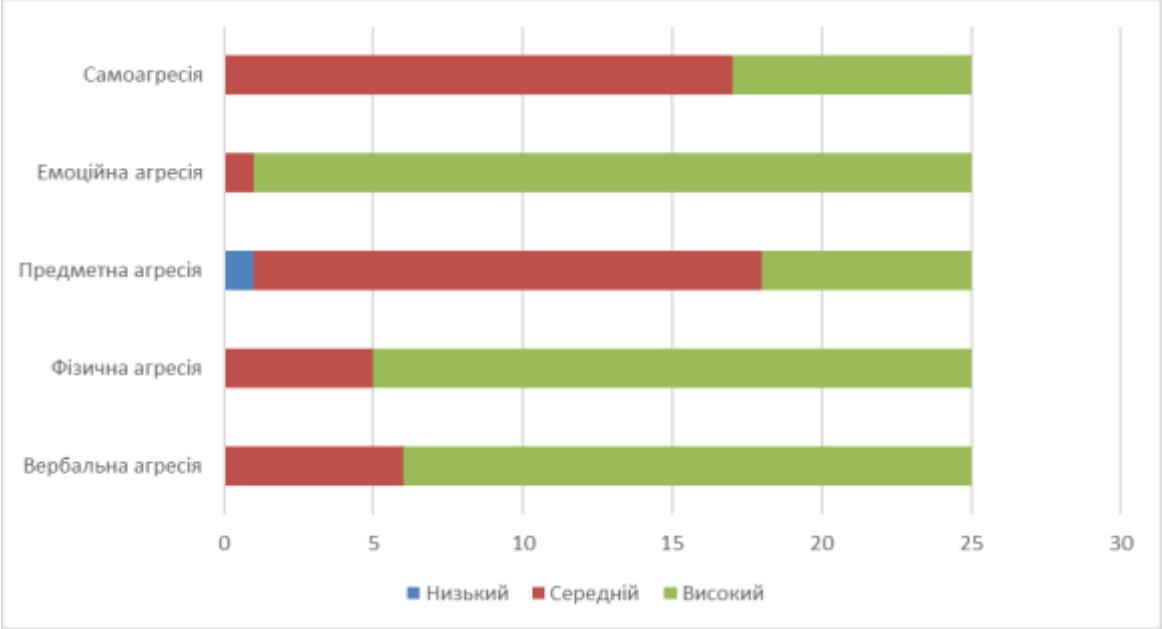

Рис. 3.1. Результати тестування учнів «групи ризику» до проведення корекційної роботи

Також у даному комплексі діагностики з учнями з «групи ризику» використовувалась психографічна методика «Людина під дощем» або «Кінетичний малюнок родини». Методика «Людина під дощем» присвячена

дослідженню особливостей психологічних захисних механізмів, готовності особистості переборювати несприятливі ситуації, відношення людини до життєвих труднощів, наявність особистісних резервів, стилю поводження у важкий момент. Підліткові пропонується намалювати два малюнки: людини й людини під дощем. Перший малюнок відбиває подання підлітка про себе в сприятливих умовах, другий відбиває подання в негативних умовах. Дана методика має допоміжний і додатковий характер, і використовується для уточнення даних, отриманих засобами інших методів діагностики [9, 45].

Психографічна методика «Кінетичний малюнок родини» дозволяє досліджувати сімейні відносини й відносини дитини з членами родини. Методика пропонує малювання підлітком своєї родини, бесіду за змістом малюнка. Методика дозволяє одержати великі дані, використовується нами для уточнення інформації, отриманої методом інтерв'ю.

У зв'язку з тим, що підліток під час навчання багато часу спілкується з педагогами, виникає необхідність дослідження особливостей професійного спілкування педагогів. У процесі взаємодії з педагогом підліток може неусвідомлено формувати й провокувати агресію. У висновку комплексної діагностики агресії використовується метод психолого-педагогічного консиліуму. У процесі його роботи здійснюється взаємодія фахівців і обговорення й постановка діагнозу на основі даних, представлених учасниками. У консиліумі по питанню агресії підлітків беруть участь: соціальні педагог, психолог, класний керівник, учителі-предметники, керівники гуртків і спортивних секцій, адміністрація освітньої установи. Використання даного методу дозволяє одержати комплексну оцінку агресії підлітків і виробити колективне рішення про напрямок діяльності по подоланню агресії [8].

3.2. Методика зниження рівня агресії в підлітків з використанням сенсорної кімнати

3.2.1. Опис використаних форм роботи та обладнання

В грудні 2019 р. на базі ДНЗ «Запорізький будівельний центр професійно-технічної освіти» відбулося відкриття сенсорної кімнати.

Оснащення кімнати сприяє розслабленню, відновленню психоемоційного стану, заспокоєнню. Заняття в кімнаті надають відчуття безпеки та розслабленості. Сенсорна кімната – це не є місцем для відпочинку, тут учень виконує спеціальні вправи з використанням обладнання (рис. 3.2).

Кімната поділена на 2 зони:

- активна - світлова пісочниця з різнокольоровим кварцевим піском сухий і басейн з кульками та бра з фіброоптичним волокном;
- пасивна - крісло-кокон і зона в якій знаходяться крісло-куб, м’які пуфи та тверді м’ячі різного розміру.

Сенсорні м’ячики потрібні для того, щоб навчити дітей повзати, стрибати і ходити. Найчастіше вони застосовуються в процесі виконання різноманітних фізичних вправ, розвиваючи їхній вестибулярний апарат і координацію руху. Крім цього, різнокольорові сенсорні м’ячики використовуються для зміцнення різних груп м’язів;

Незамінним інструментом у роботі психолога є **сухий басейн з м’якими кульками**. Унікальність його в тому, що він використовується в роботі з підлітками. Знаходячись в ньому, учень відчуває ефект «захищеності». Під час сеансу м’які кульки дають відмінний масажний ефект всього тіла, покращуючи в організмі кровообіг, позитивно впливаючи на психоемоційний стан, йде стимуляція тактильної чутливості.

Рис. 3.2. Оснащення сенсорної кімнати ДНЗ «Запорізький БЦ ПТО»

У якості «заземлення» використовуються **комфортні пуфи та м'яке крісло**, які приймають індивідуальне положення при сидінні. У кріслі-трансформер можна розслабитись, зайнявши лежаче положення. Це знімає напругу і тонус з усієї опорно-рухової системи. Поверхня пуфів і крісел стимулює тактильні відчуття і проводить легкий масажний вплив.

У **«світлій»** сенсорній кімнаті, під музичний супровід, добре відновлювати дихання, знаходячись на твердому м'ячі та виконуючи комплекс вправ.

Для ефективно вирішення конфліктних ситуацій використовується пісочницю з підсвіткою.

Особливістю кімнати є те, що працювати в ній можна як зі світлом, так і **з ефектом затемнення** використовуючи роботу дзеркальної кулі та фіброоптичного волокна. Приглушене м'яке світло з дзеркальною кулею, яка створює ефект зоряного неба на стелі та фіброоптичне волокно з ефектом зоряного дощу сприяє розслабленню, відновленню психоемоційного стану, заспокоєнню за допомогою розсіяного світла (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Темна сенсорна кімната

У вересні 2024 р. з учнями 1 курсу ДНЗ «Запорізький будівельний центр професійно-технічної освіти» (150 осіб) за допомогою АІС «Я-психолог» була проведена групова психологічна діагностика рівня агресивності з використанням опитувальника А. Басса й А. Дарки. **За результатами** проведеного опитування, була виявлена група ризику учнів (25 підлітків) з високими показниками агресивності (як вербальної, так і фізичної).

Також, за допомогою методик «Людина під дощем» та «Кінетичний малюнок родини» під час особистих зустрічей з учнями «групи ризику», в яких діагностовано підвищений рівень агресивності, досліджені особливості психологічних захисних механізмів, готовності особистості переборювати несприятливі ситуації, відношення підлітка до життєвих труднощів, наявність особистісних резервів, стилю поведінки у важкий момент, а також особливості сімейних відносин й відносин дитини з членами родини.

Для зменшення рівня агресивності підліткам «групи ризику» була запропонована робота у сенсорній кімнаті навчального закладу. Було розроблено графік корекційних занять, на які вони запрошувались, після індивідуальної бесіди починали роботу. Паралельно співпрацювали з майстрами виробничого навчання та з батьками в телефонному режимі, у разі необхідності запрошували їх на індивідуальні бесіди до навчального закладу.

3.2.2. Опис та аналіз методики роботи та використаних вправ

Перший етап – це дихальні вправи на твердих м'ячах під музичний супровід. **Вправа «Глибоке дихання»** повторюємо 6-8 разів, декілька секунд відпочиваємо. (рис. 3.4, рис. 3.5).

Заплющте очі. Зробіть глибокий вдих і рахуйте до 5. Видих – у такому ж темпі рахуємо до 7-10. Повторюємо вдих – видих (можна протягом 3 хвилин). Уявіть, що, коли ви насолоджуєтеся цим глибоким, неквапливим диханням, всі ваші неприємності і неспокій випаровуються (учень повторює «Я розслабляюся», «Я спокійний!»).

Рис. 3.4. Вправа «Глибоке дихання» на м'ячі

Рис. 3.5. Вправа «Глибоке дихання» на кріслі-кубі

Другий етап – це робота в сухому басейні з використанням фіброоптичного волокна під супровід заспокійливої музики.

Під час сеансу м’які кульки дають відмінний масажний ефект всього тіла, покращуючи в організмі кровообіг, позитивно впливають на психоемоційний стан, йде стимуляція тактильної чутливості. Крім того, сухі басейни позитивно впливають на психоемоційний стан дітей. Вони відчувають величезне задоволення і радість, занурюючись у «хвилі» басейну і розважаючись серед безлічі різних різнокольорових м'ячиків. При «плаванні» в м'яких кульках, діти розвивають дрібну моторику, покращують координацію рухів, вчаться запам'ятовувати і розрізняти основні кольори. Захоплені грою діти розслабляються, внаслідок чого ведуть себе більш спокійніше, з апетитом їдять і швидко засинають. Також, в сухому басейні з кульками можна проводити безліч різних фізичних вправ загальнозміцнювального і лікувального характеру. Взагалі, знаходження в басейні дає можливість відчути «захищеність».

Потім вимикається світло та додається світове фіброоптичне волокно (рис. 3.6).

Тримання у руках пучків світла

-створює почуття безпеки,

-знімає напруження. (це світло, яке можна взяти в долоні, відчути та погратися, воно абсолютно безпечне).

Вмикається музика «шум моря». Учень довільно торкається променів, ми просимо закрити очі, і уявити, що він, начебто, знаходиться в морській воді, а поруч, ніби пливе кальмар, і він доторкується його щупальців. Щупальці приємні на дотик, учень «знайомиться» з морською твариною, «кальмар» теж хоче потоваришувати. В цей момент:

- покращується психоемоційний стан учня»
- розвиваються комунікативні навички (невербальне спілкування);
- розвивається тактильна чутливість;
- як наслідок, нормалізується сон.

Рис. 3.6. Робота в сухому басейні

Третій етап - робота в підвісному кріслі-коконі, можливо без світла з використанням дзеркальної кулі, що створює ефект зоряного неба.

Підлітки, які схильні до агресивної поведінки, заходяться постійно в психо-емоційному напруженні, отже, у них спостерігається постійний підвищений тонус м’язів.

А робота в коконі дозволяє

- розслабити м’язи;

- знизити емоційну напругу;

- отримати відчуття невагомості, розслабленості. Додатковими стимулами у цій вправі виступають звуки природи та приємні запахи (музико- та ароматерапія).

Рис. 3.7. Робота в підвісному кріслі-коконі

Окремою формою роботи у сенсорній кімнаті є використання кінетичної пісочниці (рис. 3.8).

Психологічні ігри на піску спрямовані на розвиток стійкості, довільності процесів уваги, творчого мислення і уяви. Пісок ефективно впливає на розвиток емоційно-вольової сфери, знижує сором’язливість,

тривожність, замкненість, агресивність та сприяє ефективному формуванню навичок спілкування, вчить висловлювати свої почуття.

Граючи з піском в підлітків посилюється бажання вчиться, пізнавати нове, експериментувати. В пісочниці активно розвивається тактильна чутливість (як основа «ручного інтелекту»), когнітивна сфера (сприймання, увага, уява, пам’ять, мислення) та мова і моторика.

Рис. 3.8. Робота з кінетичною пісочницею

1. **Вправа «Сімейна гра».** Ця вправа сприяє гармонізації сімейних стосунків, допомагає знайти компроміс для всіх членів сім’ї, моделювати різні ситуації і виробляти відповідну модель поведінки. Світ на піску оживає - на 5-10 хвилин пропонується пожити в цьому світі, потім проаналізувати свої почуття. Згодом пропонується побудувати «Ідеальну родину», враховуючи інтереси усіх членів сім’ї, після - проводиться обговорення, вибираються ті фігури, які могли б бути помічниками для досягнення ідеальних стосунків у родині.

2. **Вправа «Тематичний світ».** Дітям дається інструкція: побудувати «Мій навчальний заклад» (залежно від проблематики і віку), розставляючи обрані фігури будь-яким зручним чином. Програвати міні-спектаклі життєвих подій, вести діалоги між фігурами.

3. **Вправа «Чарівний пісок».** Проводиться з метою розвитку тактильно-кінетичної чутливості, зняття емоційної напруги. Інструкція: «Перед тобою пісок. Хочеш занурити в нього руки? Опусти руки в пісок і розкажи про свої відчуття, який він? (теплий, сухий, розсипається, тече крізь пальці). Пропусти пісок крізь пальці. Відчуваєш тепло власних рук? Які відчуття (спогади) охоплюють тебе? Можеш пригадати?

Таким чином, протягом вересня-жовтня 2024 р. в сенсорній кімнаті ДНЗ «Запорізький будівельний центр професійно-технічної освіти» було проведено 8-10 занять з кожним учнем з «групи ризику», тривалістю близько 30 хвилин кожне.

Повторна діагностика по завершенню корекційної роботи за допомогою АІС «Я-психолог» показала позитивний результат (рис. 3.9). Емоційний стан підлітків покращився, агресивність знизилась у 12 учнів з 25, в інших 13 учнів також спостерігається незначне, але, все ж таки, зниження рівня загальної агресивності, що підтверджується зниженням балів як по окремим шкалам, там і по шкалі загальної агресивності (Додаток В).

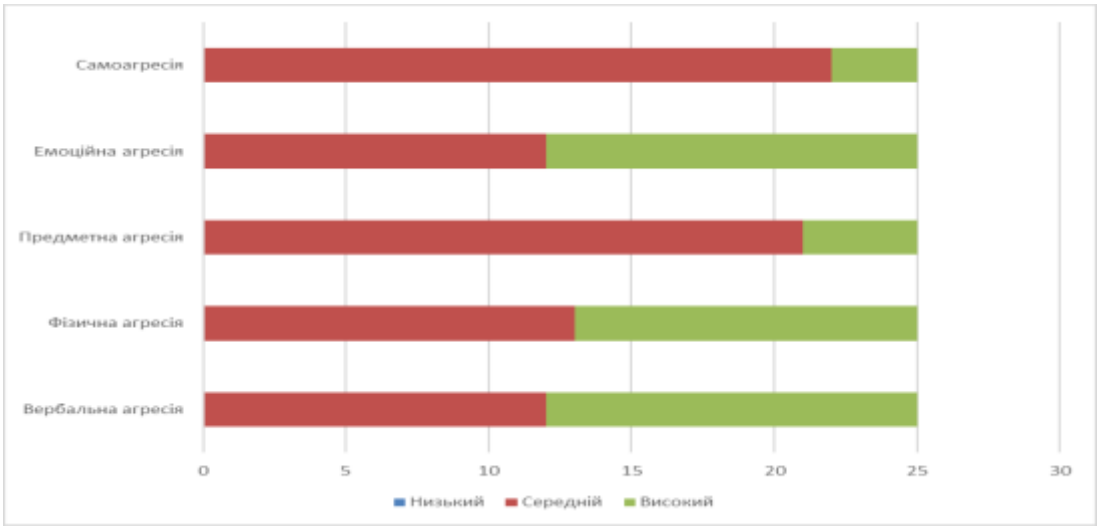

Рис. 3.9. Результати тестування учнів «групи ризику» після проведення корекційної роботи

ВИСНОВКИ

Війна є травматичною подією для будь-кого: це проживання втрат, загроза смерті, постійний страх, травми свідка. Проте в кожного віку є свої окремі виклики.

Сучасному поколінню підлітків особливо складно, оскільки ми перебуваємо в реальності війни. Війна – це ненормальні обставини й надзвичайне навантаження на психіку навіть здорової, зрілої людини. Варто також взяти до уваги те, що українські підлітки увійшли у війну одразу після карантинних обмежень. Попередні два роки були для них не простими і ізольованими – у спілкуванні, навчанні, спорті – що також вплинуло на їхнє психологічне здоров'я. Щойно обмеження послабили, війна знову їх повернула з ще більшою силою та ще більшими викликами.

З початком російсько-української війни в Україні спостерігається поширення агресії та насильства у суспільстві. Під час військових конфліктів підлітки можуть бути свідками насильства, руйнування та втрати близьких людей. Це може призвести до травматичних наслідків, які значною мірою впливатимуть на їхній психологічний та емоційний стан. Тривожним симптомом є зростання кількості неповнолітніх з агресивною поведінкою. Спостерігається демонстративна поведінка підлітків по відношенню до дорослих, збільшення міжгрупових і міжособистісних конфліктів і фактів агресивної поведінки. Наявність високої концентрації агресії у суспільстві не може не турбувати педагогів, психологів, батьків, оточуючих.

Важливо, що підліткова агресивність під час війни не є провиною підлітків чи ненормальною поведінкою. Вона є наслідком важких умов, які вони змушені переживати. Ці діти потребують турботи, підтримки та спеціалізованої допомоги для подолання своїх труднощів і розвитку адаптивних стратегій для управління емоціями. Суспільство та держава повинні докладати зусиль для надання підтримки та захисту всім дітям під

час війни. Це може передбачати доступ до спеціальної медичної та психологічної допомоги, створення безпечних і підтримувальних умов, забезпечення освітніх можливостей та можливості їх соціалізації

Останнім часом проблема корекції агресивної поведінки дітей в умовах загальноосвітнього навчального закладу активно досліджується, що підтверджується існуванням достатньої кількості наукових розробок та практичних напрацювань. Отже, в науковій літературі існують певні здобутки в теорії профілактики та корекції агресивної поведінки підлітків, але недостатньо розробленими залишаються аспекти застосування корекційної роботи в системі взаємодії соціальних інститутів та загальноосвітнього навчального закладу.

Саме тому нами відповідно до мети і завдань кваліфікаційної роботи була розроблена корекційна програма по зменшенню рівня агресивності у підлітків одного з навчальних закладів міста з використанням сенсорної кімнати.

У вересні 2024 р. з учнями 1 курсу ДНЗ «Запорізький будівельний центр професійно-технічної освіти» за допомогою АІС «Я-психолог» була проведена групова психологічна діагностика рівня агресивності з використанням опитувальника Л.Г. Почебут. За результатами проведеного опитування, була виявлена «група ризику» учнів (25 підлітків) з високими показниками агресивності.

Для зменшення рівня агресивності підліткам «групи ризику» була запропонована корекційна робота з використанням сенсорної кімнати навчального закладу. Було розроблено графік корекційних занять, на які вони запрошувались, після індивідуальної бесіди починали роботу. Паралельно велась робота з майстрами виробничого навчання та з батьками в телефонному режимі, у разі необхідності їх запрошували на індивідуальні бесіди до навчального закладу.

Протягом вересня-жовтня 2024 р. в сенсорній кімнаті ДНЗ «Запорізький будівельний центр професійно-технічної освіти» було проведено 8-10 занять з кожним учнем з «групи ризику», тривалістю близько 30 хвилин кожне. Повторна діагностика по завершенню корекційної роботи за допомогою АІС «Я-психолог» показала позитивний результат. Емоційний стан підлітків покращився, агресивність знизилась з високого до середнього рівня у 12 учнів з 25, в інших 13 учнів також спостерігається незначне, але, все ж таки, зниження рівня загальної агресивності, що підтверджується зниженням балів як по окремим шкалам, там і по шкалі загальної агресивності.

Вище зазначене засвідчує, що мета роботи була досягнена, завдання роботи виконані, гіпотеза про зменшення рівня агресивності підлітків після корекційної роботи з ними у сенсорній кімнаті підтвердилась.

Важливою умовою для отримання позитивних результатів корекційної роботи є пролонгація роботи з агресією та регулярність проведення занять за програмою.

Результати проведеного дослідження можуть використовуватись студентами ВНЗ для підготовки до семінарських занять, а також психологами, соціальними педагогами, викладачами для проведення тренінгів, лекцій, практичних занять тощо. Крім того, матеріали дослідження можуть знайти застосування у закладах вищої освіти при підготовці здобувачів вищої освіти із спеціальності 053 «Психологія» при викладанні навчальних дисциплін «Загальна психологія» та «Вікова психологія».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агресивна поведінка підлітків. Теоретичні засади, соціальна профілактика та стратегії корекційної роботи / авт. тексту Т. Наумович. Київ: ЦУЛ, 2005. 112с.

2. Алексєєва М.Л. Дригус М.Т. Дослідження мотиваційної сфери особистості підлітка. в кн..: вивчення особистості підлітка. Київ : Знання, 1994. 216с.

3. Алпатова О.В. Вікова психологія : конспект лекцій. Київ : НАУ, 2007. 122с.

4. Балакірєва О., Галустян Ю. Здоров'я та поведінкові орієнтації української молоді : соціальний вимір. Київ : Укр. ін-т соц. досліджень, 2005. 256с.

5. Бафталовська Н. Я. Агресивна поведінка підлітків. *Шкільному психологу усе для роботи*. Вип. № 6. 2010. С.9–11.

6. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді : теоретико-методологічні основи: монографія. Київ : Наук. світ, 2006. 363с.

7. Берестюк М. Основні форми агресивної поведінки учнів ПТНЗ (результати дослідження на прикладі Дніпропетровської області). *Соціальний педагог*. Вип. № 5. 2012. С.18–19.

8. Богданова І.М. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Київ: Знання, 2008. 343с.

9. Вайнола Р. Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : монографія / за редакцією С. О. Сисоєвої. Запоріжжя : ХНРБЦ, 2008. 460с.

10. Войтко В.І. Психологічний словник. Київ : Вища школа, 2002. 294с.

11. Гончаренко Т. Підліток: як йому допомогти. Київ : Редакції загальнопедагогічних газет, 2004. 120с.

12. Дзюба Т. Агресивність: виявити і подолати (оцінювання індивідуальної агресивності за методом А. Асінгера). *Завуч*. 2007. Вип. № 13. С. 19-21.

13. Дроздов О. Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді: дис. канд. психол. наук (19.00.05). Чернігів, 2003. 225с.

14. Жигайло Н. І. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Львів : Новий Світ-2000, 2007. 256 с.

15. Журавель Т. В. Попередження агресивної поведінки підлітків як наслідку насильства в сім'ї / Т. В. Журавель, Є. Ю. Грицай. *Соціально-педагогічна підтримка сім'ї з дитиною* : матеріали Всеукраїнського наук.-практ. семінару (м. Запоріжжя, 20 березня 2014 р.). Запоріжжя : НЗУ, 2014. С. 26-28.

16. Заброцький М. Основи вікової психології. Тернопіль : Навчальна книга, 2002. 120с.

17. Зінченко Л. М. Проблема профілактики та корекції проявів агресії у підлітків. *Наукові записки*. Київ : Талком, 2005. Вип. 26, С.145–149.

18. Зупинись! – Посміхнись!: методичний посібник з профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації / Т. В. Журавель, К. В. Сергеєва, О. Г. Шаровара. Київ : ФОП Буря, 2013. 124с.

19. Іванова В.В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. Вип. № 5. 2000. С.14-16.

20. Капська А. Й. Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. навч.-метод. посіб.. Київ : УДЦССМ, 2001. 220с.

21. Капська А. Й. Технології роботи соціального педагога в зарубіжних країнах : навч. посіб. / А. Й. Капська, Л. М. Завацька, С. В. Грищенко. Київ: Слово, 2011. 248с.

22. Карпінська Т. Основні методи та прийоми попередження і контролю агресивної поведінки. *Психологія і суспільство*. 2010. № 4 (42). С. 104-110.

23. Кравчук С.Л. Особливості психологічних детермінант агресивних проявів особистості: дис. канд. психол. наук : 19.00.01. Київ : ЦУЛ, 2002. 265с.

24. Мелоян А. Е. Аналіз феномена агресії в психологічних дослідженнях. *Вісник Харківського держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди*. Серія: Психологія. Вип. 7. Харків, 2001. С.126–130.

25. Методи та технології роботи соціального педагога : навч. посіб. / автори-уклад.: С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник. Київ: Слово, 2011. 496с.

26. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів. / автори-уклад.: О. Степанюк, О. Мельниченко. Київ : Вища школа, 2020. 132с.

27. Мізерна О. О. Корекційна тренінгова программа "Самовдосконалення" для подолання агресивних проявів серед підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. Вип. № 4. 2003. С.37-43; № 5. С.54-60.

28. Павелків В.Р. Аналіз специфіки стосунків підлітків з агресивною поведінкою з однолітками. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України* / За ред. С.Д.Максименка. Київ : Главник, 2005. Вип. 26 : в 4-х томах. Т. 3. С.273-282.

29. Павелків В.Р. Динаміка стосунків підлітків з агресивною поведінкою з однолітками в умовах продуктивного розвивального середовища. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України* / За ред. С.Д.Максименка. Київ : Слово, Вип. 6. 2005. Т. 7. С.236-244.

30. Павелків В.Р. Методологічні та теоретичні засади дослідження агресії й агресивної поведінкию. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України* / За ред. С.Д.Максименка. Київ : Главред, 2004. Т. 4. Вип. 4. С.215-225.

31. Павелків В.Р. Проблеми агресії в зарубіжній *літературі. Актуальні проблеми психології. Т.1.: Організаційна психологія*. Соціальна психологія : Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка, Л.М. Карамушки. Київ : Міленіум, Вип. 12. 2004. С.115-118.

32. Павелків В.Р. Розробка комплексу методик психодіагностики відхильної поведінки підлітків.*Наука і освіта*. Одеса. 2004. № 6-7. С.197-199.

33. Павелків В.Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка. *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету.* Вип.30. Рівне: РДГУ, 2004. С.145-148.

34. Поліщук В. А. Теорія і методика підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. 424с.

35. Понятійно-термінологічний словник : для підготовки майбутніх спеціалістів соціальної сфери діяльності / Л І. Міщик, Т. М. Тюдьпа, С. П. Панченко, О. Д. Вєтрова; за ред. Л. І. Міщик. Глухів: РВВ ГНПУ ім. Довженка, 2013. 152с.

36. Поради психолога про те, як підтримати себе в складні часи. URL: https://suspilne.media/457125-73-ukrainskih-pidlitkiv-najbilse-hvilue-vijna-poradi-psihologa-pro-te-ak-pidtrimati-sebe-v-skladni-casi/ (дата звернення: 08.10.2024).

37. Ройз Світлана. Підліткознавство воєнного часу: які ознаки зараз притаманні поведінці підлітків і як допомогти «майже дорослим» пережити цей час. URL: https://nus.org.ua/view/sproba-pidlitkoznavstva-voyennogo-chasu-yaki-oznaky-zaraz-prytamanni-povedintsi-pidlitkiv-i-yak-dopomogty-majzhe-doroslym-perezhyty-tsej-chas/ (дата звернення: 08.10.2024).

38. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно орієнтованої систематизації категоріально-понятєвого апарату) : Навч.-метод, посібник. Київ : НікаЦентр, 2003. 204с.

39. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / О. В. Безпалько, І. Д. Звєрєва, Т. Г. Веретенко] за ред. О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2013. 312с.

40. Соціальний педагог / упоряд.: Т. Шаповал і Т. Гончаренко. Київ : Вид. дім «Шкільний світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. 80с.

41. Соціальна педагогіка / ред. Л.К. Грицюк, В.С. Петрович. Луцьк : Вежа, 1999. 193с.

42. Сущенко І., Пометун О. Навчаємо мислити критично : посібник для вчителів/ авт.-упор. І. Сущенко, О. Пометун. Дніпропетровськ: ЛІРА, 2016. 143с.

43. Сходинки: просвітницько-профілактичні тренінгові заняття з підлітками /За наук.ред. І. Д. Звєрєвої. Київ : «Калита», 2010. 164с.

44. Технологія підготовки педагогів до попередження насильства та агресії в сім'ї : методичні рекомендації / за заг. ред. Н. Ю. Волянюк. Рівне : «Принт Хауз», 2011. 184с.

45. Тюптя Л. Т. Соціальна робота : теорія і практика: навч. посіб. / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 574с.

46. Хоменко Г. Агресивність підлітків : причини, профілактика, корекція: міський семінар для психологів. *Психолог*. Вип. № 35. 2009. С. 17-23.

47. Шебанова В. І. Діагностика та корекція агресивної поведінки молодших школярів з порушенням психічного розвитку : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.04. Київ, 2002. 18с.

48. Щербак Н. Д. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї : автореф. дис. канд. пед. наук. Харківська державна академія культури. Харків, 2004. 21с.

49. Шулигіна Р.А. Роль спілкування у формування особистості. *Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Національна освіта: провідні тенденції та перспективи* (до 140-річчя від дня народження Б.Д.Грінченка) 15-16 грудня 2003 року. Київ : КМПУ ім. Б.Д.Грінченка, 2004. С.98-100.

50. Шулигіна Р.А. Комунікативна культура особистості : стан проблеми, перспективи, *розвиток. Сучасні літературознавчі студії : Дитина і світ: проблеми культурного діалогу*. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2005. № 2. С.167-173.

51. Шулигіна Р.А. Проблема комунікативної культури у процесі виховання: психолого-педагогічний аспект. *Мовна освіта в контексті Болонських реалій* : тези доповідей наукової конференції кафедри ЮНЕСКО КНЛУ, 24-25 лютого 2005 р. / Відп. ред. А.М. Чернуха. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2005. С.107-108.

52. Шулигіна Р.А. Методичні рекомендації з формування культури спілкування старшокласників. Київ : КМПУ імені Б.Д.Грінченка, 2007. 42с.

53. Яковенко А. О. Проблема агресії в західній психологічній науці. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. *Вісник. Серія : Військово-спеціальні науки*. Вип. 4. Київ, 2001. С.76–80.

54. Якса Н. В. Соціально-педагогічний тезаурус : словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. 154с.

ДОДАТОК

Додаток А

Тест агресивності (опитувальник Л.Г. Почебут)

ІНСТРУКЦІЯ. Вам необхідно однозначно («**так**» чи «**ні**») оцінити 40 наведених нижче тверджень.

☐ 1. Під час суперечки я часто підвищую голос.

☐ 2. Якщо мене хтось дратує, я можу сказати йому все, що я про нього думаю.

☐ 3. Якщо мені необхідно буде вдатися до фізичної сили для захисту своїх прав, я, не роздумуючи, зроблю це.

☐ 4. Коли я зустрічаю неприємну мені людину, я можу дозволити собі непомітно вщипнути або штовхнути її.

☐ 5. Захопившись суперечкою з іншою людиною, я можу стукнути кулаком по столу, щоб привернути до себе увагу або довести свою правоту.

☐ 6. Я постійно відчуваю, що інші не поважають мої права.

☐ 7. Згадуючи минуле, часом мені буває прикро за себе.

☐ 8. Хоча я і не подаю виду, іноді мене гризе заздрість.

☐ 9. Якщо я не схвалюю поведінку своїх знайомих, то я прямо кажу їм про це.

☐ 10. У сильному гніві я вживаю міцні вирази, лихословлю.

☐ 11. Якщо хтось підніме на мене руку, я намагатимусявдарити його першим.

☐ 12. Я буваю настільки розлючений, що шпурляю різні предмети.

☐ 13. У мене часто виникає потреба переставити в квартирі меблі або повністю змінити їх.

☐ 14. У спілкуванні з людьми я часто відчуваю себе «пороховою бочкою», яка постійно готова вибухнути.

☐ 15. Часом у мене з'являється бажання зло пожартувати над іншою людиною.

☐ 16. Коли я сердитий, то зазвичай похмурий.

☐ 17. У розмові з людиною я намагаюся її уважно вислухати, не перебиваючи.

☐ 18. У молодості у мене часто «свербіли кулаки», і я завжди був готовий пустити їх у хід.

☐ 19. Якщо я знаю, що людина навмисно мене штовхнула, то справа може дійти до бійки.

☐ 20. Творчий безлад на моєму робочому столі дозволяє мені ефективно працювати.

- [ ] 21. Я пам'ятаю, що бував настільки сердитим, що хапав усе, що потрапляло під руку, і ламав.
- [ ] 22. Іноді люди дратують мене тільки однією своєю присутністю.
- [ ] 23. Я часто дивуюся, які приховані причини змушують іншу людину робити мені що-небудь хороше.
- [ ] 24. Якщо менеобразять, у мене зникає бажання розмовляти з ким би то не було.
- [ ] 25. Іноді я умисно кажу гидоти про людину, яку не люблю.
- [ ] 26. Коли я розлючений, я викрикую найбрутальнішу лайку.
- [ ] 27. У дитинстві я уникав битися.
- [ ] 28. Я знаю, з якої причини і коли можна кого-небудь вдарити.
- [ ] 29. Коли я розлючений, то можу грюкнути дверима.
- [ ] 30. Мені здається, що оточуючі люди мене не люблять.
- [ ] 31. Я постійно ділюся з іншими людьми своїми почуттями і переживаннями.
- [ ] 32. Дуже часто своїми словами і діями я сам собі завдаю шкоди.
- [ ] 33. Коли люди кричать на мене, я відповідаю тим самим.
- [ ] 34. Якщо хтось вдарить мене першим, я у відповідь вдарю його.
- [ ] 35. Мене дратує, коли предмети лежать не на своєму місці.
- [ ] 36. Якщо мені не вдається полагодити предмет, що зламався або порвався, то я в гніві ламаю або рву його остаточно.
- [ ] 37. Інші люди мені завжди здаються більш процвітаючими.
- [ ] 38. Коли я думаю про дуже неприємну мені людину, я можу дійти збудження від бажання заподіяти їй зла.
- [ ] 39. Іноді мені здається, що доля зіграла зі мною злий жарт.
- [ ] 40. Якщо хто-небудь поводиться зі мною не так, як слід, я дуже засмучуюсь з цього приводу

Додаток Б

Результати тестування учнів «групи ризику»

до проведення корекційної роботи

Автоматизована інформаційна система «Я-ПСИХОЛОГ»

Додаток
до листа Міністерства освіти і
науки України
від 24.07.2019 № 1/9-477

Протокол № 7 від 11.09.2024 р.
групової психологічної діагностики

Дата (терміни) проведення: вересень 2024 р.
Мета діагностики: діагностика рівня агресивності поведінки.
Проблема (зміст): агресивна поведінка, як причина конфліктності учнів.
Діагностичний інструментарій: Тест агресивності (опитувальник Л.Г. Почебут).
Характеристика вибірки.
Клас/група: змішані (1 курс).
Кількість респондентів: 25.
Вік: від 15 до 17 років. Середній вік 15 років.
Стать: жіноча - 13 (52%), чоловіча - 12 (48%).
Результати діагностики:

№ з/п	Прізвище та ім'я	Дата/час проходження	Результат
1	О1	2024-09-09 14:23:14	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Предметна** - високий рівень. Набрано балів:7 **Емоційна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Самоагресія** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 31
2	О2	2024-09-09 15:36:09	**Вік** - 16 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Предметна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 29
3	О3	2024-09-09 17:10:33	**Вік** - 16 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Предметна** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5

№ з/п	Прізвище та ім'я	Дата/час проходження	Результат
			Загальна агресивність - високий рівень. Набрано балів: 31
4	О4	2024-09-10 18:25:00	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Предметна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 29
5	О5	2024-09-10 18:44:24	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Предметна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Самоагресія** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 31
6	О6	2024-09-10 18:44:45	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Самоагресія** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 35
7	О7	2024-09-10 18:44:58	**Вік** - 16 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 27
8	О8	2024-09-10 18:48:50	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 29
9	О9	2024-09-10 18:59:14	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча

№ з/п	Прізвище та ім'я	Дата/час проходження	Результат
			Вербальна - високий рівень. Набрано балів: 8 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 30
10	O10	2024-09-10 19:37:01	**Вік** - 16 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 3 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 28
11	O11	2024-09-10 19:37:09	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 27
12	O12	2024-09-10 19:39:17	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 3 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 29
13	O13	2024-09-10 19:44:07	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 31
14	O14	2024-09-10 19:46:53	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 8

№ з/п	Прізвище та ім'я	Дата/час проходження	Результат
			Самоагресія - високий рівень. Набрано балів: 8 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 30
15	O15	2024-09-10 20:34:10	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 30
16	O16	2024-09-10 20:52:45	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 27
17	O17	2024-09-10 21:11:48	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 28
18	O18	2024-09-10 21:13:17	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 34
19	O19	2024-09-10 22:22:12	**Вік** - 17 **Стать** - жіноча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Предметна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 29
20	O20	2024-09-10	**Вік** - 16

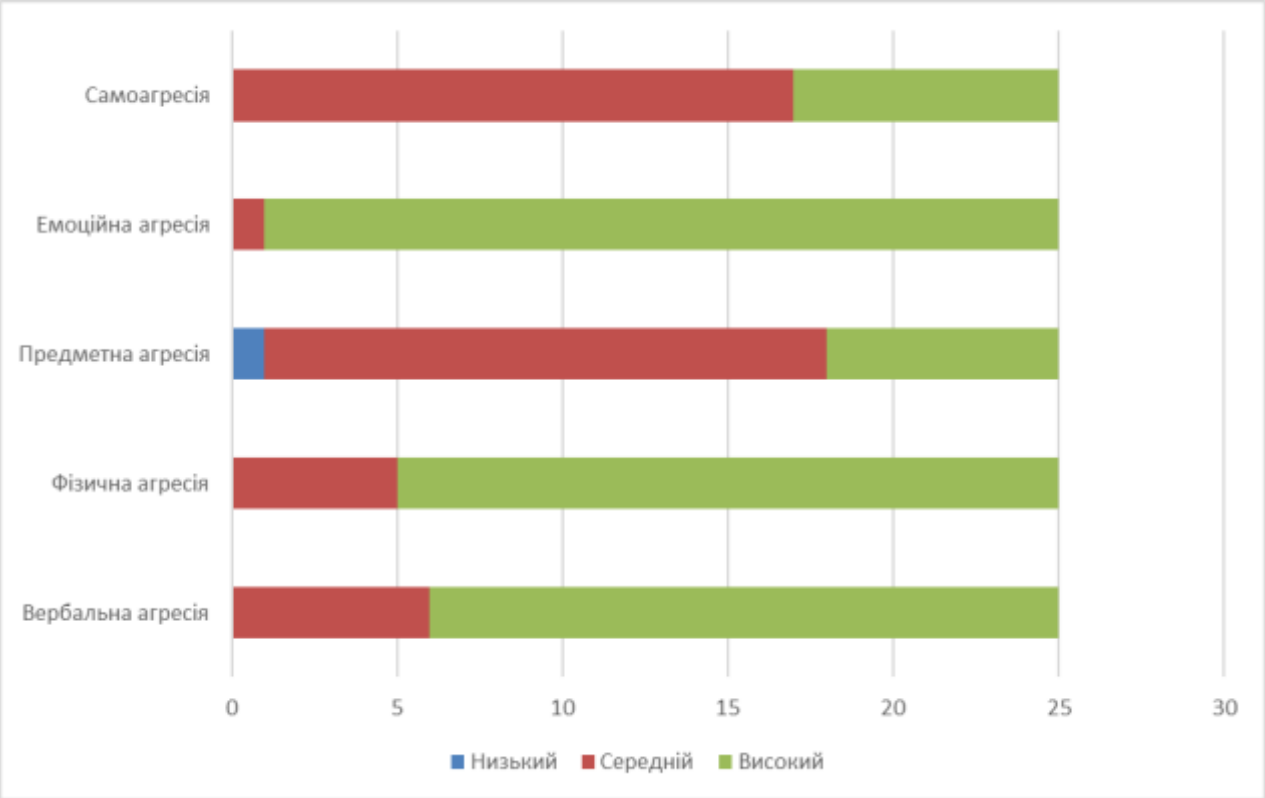
№ з/п	Прізвище та ім'я	Дата/час проходження	Результат
		22:51:13	**Стать** - чоловіча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 27
21	О21	2024-09-10 23:11:06	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 33
22	О22	2024-09-11 07:09:10	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** – середній рівень. Набрано балів: 5 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 28
23	О23	2024-09-11 10:55:07	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 33
24	О24	2024-09-11 19:27:57	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - низький рівень. Набрано балів: 2 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 27
25	О25	2024-09-11 20:33:12	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5

№ з/п	Прізвище та ім'я	Дата/час проходження	Результат
			Емоційна - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 31

Зведені дані за результатами діагностики:

№ з/п	Назва шкали	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
1	Вербальна агресія	0	6	19
2	Фізична агресія	0	5	20
3	Предметна агресія	1	17	7
4	Емоційна агресія	0	1	24
5	Самоагресія	0	17	8
6	Загальна агресивність	0	0	25

Зведений графік за результатами діагностики:

Рекомендації:

Практичному психологу:

- Ознайомити класного керівника з результатами діагностики. (термін виконання)
- Розробити та надати рекомендації класному керівнику щодо покращення ситуації.
- Провести для учнів індивідуальні та групові консультації. (за потребою/запитом)

- Провести групову консультацію для батьків, діти яких відносяться до «групи ризику».
- За потребою провести поглиблену діагностику з метою виявлення причин загальної агресивності учнів.
- Провести тренінги для учнів «_____».
- Учнів «групи ризику» включити до корекційної групи. (термін виконання)

Класному керівнику:

- Ознайомитися з результатами досліджень. Особливу увагу звернути на учнів «групи ризику».
- Провести класні години з розвитку комунікаційних умінь учнів, згуртованості класного колективу. (за планом)
- Ознайомити батьків з результатами діагностики (за потребою)
- До тематики класних зборів включити інформацію про важливість допомоги батьків у адаптації та соціалізації дитини.
- За потребою запланувати індивідуальні консультації батьків, діти яких відносяться до «групи ризику», з психологом/соціальним педагогом.

Практичний психолог/соціальний педагог _____

Додаток В

Результати тестування учнів «групи ризику»

після проведення корекційної роботи

Автоматизована інформаційна система «Я-ПСИХОЛОГ»

Додаток
до листа Міністерства освіти і
науки України
від 24.07.2019 № 1/9-477

Протокол № 10 від 23.10.2024 р.
групової психологічної діагностики

Дата (терміни) проведення: жовтень 2024 р.
Мета діагностики: діагностика рівня агресивності поведінки.
Проблема (зміст): агресивна поведінка, як причина конфліктності учнів.
Діагностичний інструментарій: Тест агресивності (опитувальник Л.Г. Почебут).
Характеристика вибірки.
Клас/група: змішані (1 курс).
Кількість респондентів: 25.
Вік: від 15 до 17 років. Середній вік 15 років.
Стать: жіноча - 13 (52%), чоловіча - 12 (48%).
Результати діагностики:

№ з/п	Прізвище та ім'я	Дата/час проходження	Результат
1	О1	2024-10-21 13:20:14	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів:5 **Емоційна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - середній рівень. Набрано балів: 23
2	О2	2024-10-21 14:16:09	**Вік** - 16 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - середній рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - низький рівень. Набрано балів: 3 **Загальна агресивність** - середній рівень. Набрано балів: 22
3	О3	2024-10-22 16:23:33	**Вік** - 16 **Стать** - жіноча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 3

№ з/п	Прізвище та ім'я	Дата/час проходження	Результат
			Загальна агресивність - середній рівень. Набрано балів: 22
4	О4	2024-10-21 16:05:00	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Предметна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 28
5	О5	2024-10-21 10:30:24	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Предметна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Самоагресія** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 29
6	О6	2024-10-22 18:04:45	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - середній рівень. Набрано балів: 25
7	О7	2024-10-21 17:24:58	**Вік** - 16 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 27
8	О8	2024-10-21 15:40:50	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 28
9	О9	2024-10-21 19:09:14	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча

№ з/п	Прізвище та ім'я	Дата/час проходження	Результат
			Вербальна - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 3 **Емоційна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - середній рівень. Набрано балів: 23
10	O10	2024-10-23 15:37:01	**Вік** - 16 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 29
11	O11	2024-10-22 18:30:09	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 28
12	O12	2024-10-21 17:40:17	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 3 **Загальна агресивність** - середній рівень. Набрано балів: 22
13	O13	2024-10-21 16:41:07	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 29
14	O14	2024-10-22 18:48:53	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - середній рівень. Набрано балів: 5

№ з/п	Прізвище та ім'я	Дата/час проходження	Результат
			Самоагресія - високий рівень. Набрано балів: 6 **Загальна агресивність** - середній рівень. Набрано балів: 24
15	O15	2024-10-22 18:07:10	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 3 **Загальна агресивність** - середній рівень. Набрано балів: 23
16	O16	2024-10-21 18:50:45	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 6 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 29
17	O17	2024-10-21 11:25:48	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 8 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 29
18	O18	2024-09-22 11:10:17	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - середній рівень. Набрано балів: 25
19	O19	2024-10-23 10:21:12	**Вік** - 17 **Стать** - жіноча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 29
20	O20	2024-10-22	**Вік** - 16

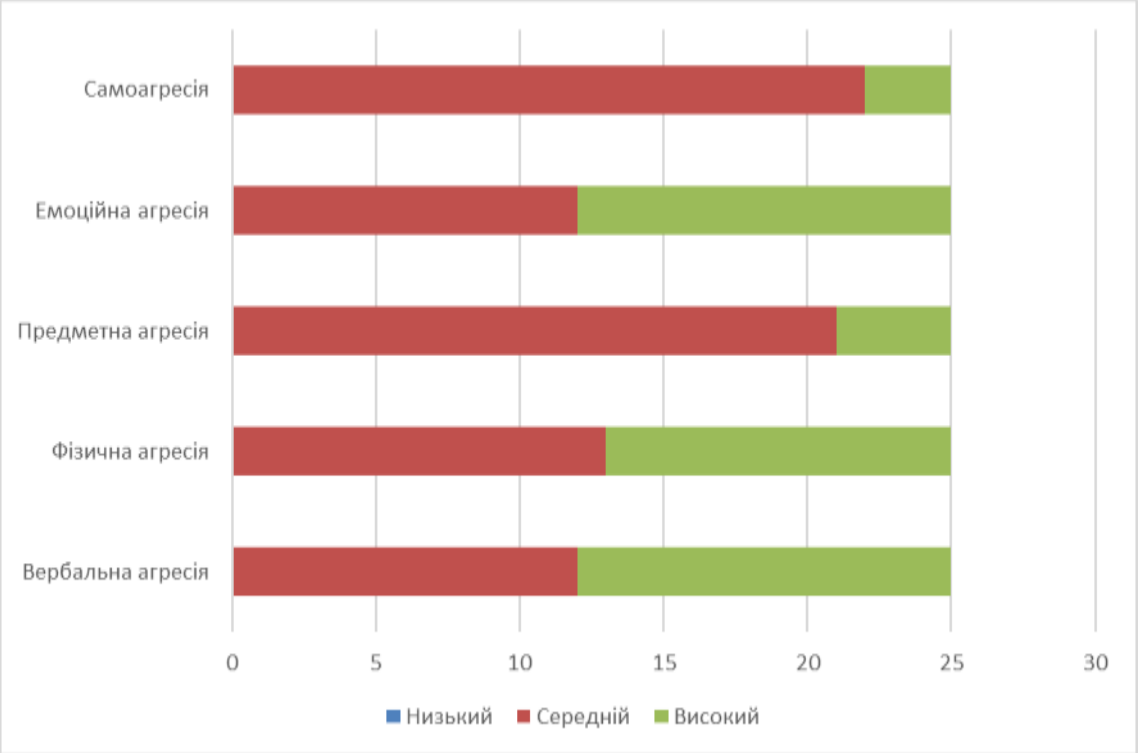
№ з/п	Прізвище та ім'я	Дата/час проходження	Результат
		19:21:13	**Стать** - чоловіча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 5 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 28
21	О21	2024-10-22 20:10:06	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 3 **Емоційна** – середній рівень. Набрано балів: 5 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - середній рівень. Набрано балів: 25
22	О22	2024-09-21 09:10:10	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** – середній рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 7 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 27
23	О23	2024-10-21 09:45:07	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - середній рівень. Набрано балів: 24
24	О24	2024-10-21 17:37:57	**Вік** - 15 **Стать** - чоловіча **Вербальна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Емоційна** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Загальна агресивність** - високий рівень. Набрано балів: 27
25	О25	2024-10-21 21:35:12	**Вік** - 15 **Стать** - жіноча **Вербальна** - середній рівень. Набрано балів: 5 **Фізична** - високий рівень. Набрано балів: 6 **Предметна** - середній рівень. Набрано балів: 4

№ з/п	Прізвище та ім'я	Дата/час проходження	Результат
			Емоційна - середній рівень. Набрано балів: 5 **Самоагресія** - середній рівень. Набрано балів: 4 **Загальна агресивність** - середній рівень. Набрано балів: 24

Зведені дані за результатами діагностики:

№ з/п	Назва шкали	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
1	Вербальна агресія	0	12	13
2	Фізична агресія	0	13	12
3	Предметна агресія	0	21	4
4	Емоційна агресія	0	12	13
5	Самоагресія	0	22	3
6	Загальна агресивність	0	12	13

Зведений графік за результатами діагностики:

Рекомендації:

Практичному психологу:

- Ознайомити класного керівника з результатами діагностики. (термін виконання)
- Розробити та надати рекомендації класному керівнику щодо покращення ситуації.
- Провести для учнів індивідуальні та групові консультації. (за потребою/запитом)

- Провести групову консультацію для батьків, діти яких відносяться до «групи ризику».
- За потребою провести поглиблену діагностику з метою виявлення причин загальної агресивності учнів.
- Провести тренінги для учнів «_____».
- Учнів «групи ризику» включити до корекційної групи. (термін виконання)

Класному керівнику:

- Ознайомитися з результатами досліджень. Особливу увагу звернути на учнів «групи ризику».
- Провести класні години з розвитку комунікаційних умінь учнів, згуртованості класного колективу. (за планом)
- Ознайомити батьків з результатами діагностики (за потребою)
- До тематики класних зборів включити інформацію про важливість допомоги батьків у адаптації та соціалізації дитини.
- За потребою запланувати індивідуальні консультації батьків, діти яких відносяться до «групи ризику», з психологом/соціальним педагогом.

Практичний психолог/соціальний педагог _____